

101 KIEI KIEI KIBA PHI JU KWAH BAN TIP
SHAPHANG KI PULIT
HYNREI KIBA PHI SHEPTIENG BAN KYLLI

CHRI

Commonwealth Human Rights Initiative

Kaba trei ban ioh ia ka jingsngewthuh bapypntrikam ia ki hok longbriew manbriew
ha ki ri kiba hap hapoh ka Commonwealth

COMMONWEALTH HUMAN RIGHTS INITIATIVE

Ka Common Wealth Human Rights Initiative (CHRI) ka dei ka seng kaba laitluid, bym iashah bad kano kano ka liang, kaba dei lang ia ki jaidbynriew baroh bad ka bym don hapoh kano kano ka jingsynshar, ia kaba la seng ban khmih ia ka jingsngewthuh kumno ban pyntrei kam ia ki hok longbriew manbriew ha ki ri kiba hap hapoh ka Common Wealth . Ha ka snem 1987, katto katne tylli ki seng kiba la pyntbit ha la ki kam ki kam, kiba don ha ka Common Wealth ki la seng ia ka CHRI. Ki la sngewthuh bad la ia mynjur lang ba wat la ka Common Wealth ka la pynbiang ia ki ri kiba dei ki dkhot jong ka ia ki katto katne ki kyndon kiba hap lang bad ki nongrim jong ka aiñ na kiba lah ban pyntreikam bad la pynioh ruh ia kato ka rynsan na kaba yn lah ban kyntiew ia ki hok longbriew manbriew hynrei pat ka la don tang khyndiat eh ka jingpyrkhat ha ki mat kiba ia dei bad ki hok longbriew manbriew hapoh ka Common Wealth .

Ki jingthmu jong ka CHRI ki long ban pynkyndit bynriew ryngkat ka jingiasoh bad ka Common Wealth Harare Principles (ki mat trei kam ba la rai ha Harare da ka Common Wealth), ka Universal Declaration of Human Rights bad ryngkat kiwei pat ki lad jong ki jaidbynriew bapher ba la ithuh da ki ri ka pyrthei, kumjuh ruh da ki lad ki ba don ha la ki jong ki jong ki ri kiba ia kyrshan ia ki hok longbriew manbriew da ki ri kiba don hapoh ka Common Wealth.

Lyngba ki kaiphod bad jingwad jingtib man la ka teng, ka CHRI barabor ka lam khmat ia ka jingiaid shaphrang bad ki jingran dien ha ki hok longbriew manbriew ha ki ri kiba don ha ka Common Wealth . Haba iasaïd ia ki lad ki lynti bad ki jingpynbiang ban iada ia ki jingpyndonkam bakla ia ki hok longbriew manbriew, ka CHRI ka ia kren bad ka Secretariat jong ka Common Wealth , ki nongsynshar ki ri kiba hap hapoh ka Common Wealth bad ki seng bhalang. Lyngba ki prokram pyntip pynshai paidbah, ka jingiaphylliew jingmut ia ki rukom pyntrei kam, ki jingwad bniyah ban ia nujor, ka jingiasaid ban iada bad pyntip kyllum lang; ka jingialeh ban pyntip bad pynpoi sha baroh ka CHRI naduh ba sdang ka long kum ka nongpynstet kylleng kylleng ia la ki mat trei kam kiba ha khmat bad kongsan.

Ka rukom treikam jong ka CHRI lyngba ki jingkyrshan ki seng bapher ka ai ka lad ha ka rynsan ka ri bad wat ha ka pyrthei hi baroh kawei. Kine ki riewstad kiba la pyntbit ha ka kam ki lah ruh ban pynwan ia ki lad pyntrei kam da ki paibah da kaba kynthup lang ia ki aiñ ka hok long briew manbriew khnang ban pyntrei kam ia la ki jingthmu bad ban long kum ka lad ban pynphriang ia ka hok longbriew manbriew, ki kyndon bad ka rukom treikam. Kine ki kynhun ki wallam ruh iaka jingtib kiba donkam ha ka imlang sahlang jong kano kano ka jaka, ki lah ban long kiba ioh jingtib kiba biang ia ka rukom treikam bad ki mat treikam, pynshai ia ki mat ba kongsan, bad trei lang khnang ban kyntiew ia ka hok longbriew manbriew.

Ka CHRI ka don ka jaka trei kam ha New Delhi, India, bad don ki jaka treikam ha London, UK, bad Accra, Ghana.

Ka International Advisory Commission: Yashpal Ghai – Shongknor. **Ki Dkhot:** Alison Duxbury, Neville Linton, Vivek Maru, Edward Mortimer, Sam Okudzeto, Wajahat Habibullah bad Maja Daruwala.

Executive Committee (India): Wajahat Habibullah-Shongknor. **Ki Dkhot:** B. K. Chandrashekhar, Nitin Desai, Sanjoy Hazarika, Kamal Kumar, Poonam Muttreja, Ruma Pal, Jacob Punnoose, A. P. Shah bad Maja Daruwala (Director)

Executive Committee (Ghana): Sam Okudzeto – Shongknor. **Ki Dkhot:** Akoto Ampaw, Yashpal Ghai, Wajahat Habibullah, Edward Kofi Quashigah, Juliette Tuakli, Neville Linton bad Maja Daruwala (Director).

Executive Committee (UK): Neville Linton – Shongknor. **Ki Dkhot:** Richard Bourne, Meenakshi Dhar, Derek Ingram, Claire Martin, Syed Sharfuddin, Joy Silva, Michael Stone and Sally-Ann Wilson.

* Common Wealth Journalists Association, Common Wealth Lawyers Association, Common Wealth Legal Education Association, Commonwealth Parliamentary Association, Commonwealth Press Union bad Commonwealth Broadcasting Association.

ISBN: 81-88205-67-2

© Common Wealth Human Rights Initiative, 2009. La pynthymmai bad la shon ia kane ka kot ha u September, 2015
Ki bynta na kane ka kaiphod lah ban pyndonkam, da kaba ai ka jingtib kaba thikna ba la ioh nangno.

CHRI Headquarters, New Delhi

55A, Third Floor
Siddharth Chambers
Kalu Sarai
New Delhi – 110016, INDIA
Tel: +91 – 11 – 4318-0200, 4318-0201
Fax: +91 – 11 – 4618-0217
info@humanrightsinitiative.org

CHRI United Kingdom, London

Institute of Common Wealth Studies
28, Russell Square
London WC1B 5DS
UK
Tel: +44-020-7-862-8857
Fax: +44-020-7-862-8820
chri@sas.ac.uk

CHRI Africa, Accra

House No. 9, Samora Machel
Street Asylum Down
Opposite Beverly Hills Hotel
Near Trust Towers, Accra, Ghana
Tel: +00233-21-971170
Tel/Fax: +00233-21-971170
chriafr@africaonline.com.gh

www.humanrightsinitiative.org

101 KIEI KIEI

KIBA PHI JU KWAH BAN TIP
SHAHPHANG KI PULIT
HYNREI KIBA PHI SHEPTIENG
BAN KYLLI

LA THOH DA : Maja Daruwala | Navaz Kotwal

Nongpynkylla Khasi (Translator)
Nongpynwandur (Illustrations)
Nongpynbeit bad peit bniyah (Edited by)
La pynmih ha ka ktien Khasi da ka

: Mukabani Hooroo
: Cognet Solutions
: Basilica Nongpluh
: North East Network, 2015

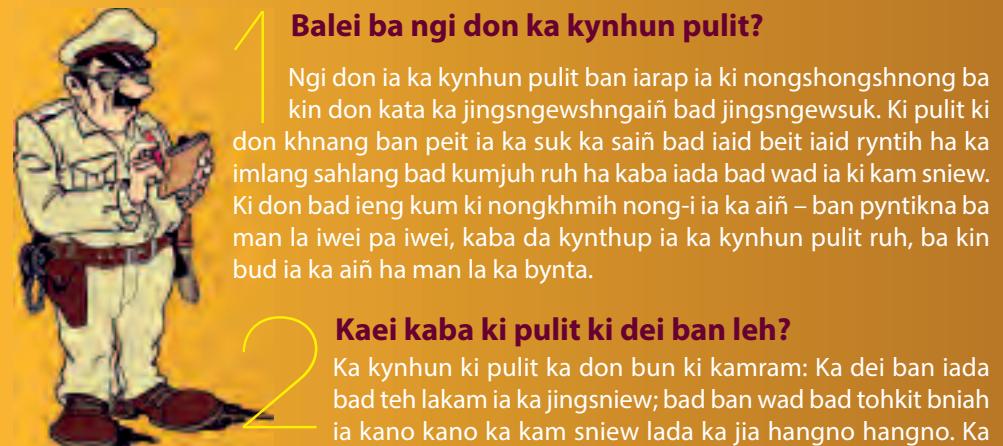
KA JINGLAMPHRANG

Man la ka sngi, ngi ju ia kynduh ia ki pulit. Ngi iohi ia ki ba ki bunkam ha la ki kamram kiba pher ban pyniaid beit iaid ryntih ia ki kali, ap phira ia ki VIP, kata kito ki briesh kiba don ha ki kyrdan bakhraw batri, teh lakam ia u paidbah, ialam ia ki briesh sha ki iingbishar iing shari, ai sabut, pdiang ia ki jingmudui ki briesh ha ki Station Pulit(Ing trei kam ki pulit) lane wad ia ki nongkam bymman bad ia ki kai khlaw. Ngi ju iohsngew ruh shibun kiei kie shaphang ki pulit – lyngba ki lad pathai khubor kum ki kot khubor bad ka telebision bad ruh da ka khana pateng na ki briesh. Iwei pa iwei i don la ka jingsngew shaphang ki pulit bad bunsien kam long satia kaba pynsngew-tynnad. Hynrei ha ka jingshisha, bun na ki briesh ki tip tang khyndiat eh shaphang jong ki.

Ha ka ri synshar laitluid hi da lade ka jong ngi, ki pulit kim dei satia ki atiar jong ka sorkar kaba synshar, da kaba la pynphong ‘uniform’ bad pynriam ryntih khnang ban banbeiñ ia ki briesh bad buh ia ki hapoh ka jingsynshar. Pynban, ki long maki, kumjuh kum ki briesh kiba trei ha ki kynhun pynlip ding (fire brigade) lane ki briesh kiba trei ha ki jaka mang khajna, ki don ka kamram kaba donkam ba la teh da ka aiñ ba ki don ka kamram ban iada bad sumar ia iwei pa iwei na ngi. Kumjuh kum kito kiba khraw batri, ki pulit ki dei ki shakri paidbah ia kiba la siew da ki nongshong shnong bad ha ka jingshakri ia ki.

Kumba ki pulit ki don ka kamram ia ngi, ki briesh ruh kumjuh ki don ka kamram na ka bynta ki pulit. Kum ki nongshong shnong kiba don ka jingkit khlieh kam dei satia ban sheptieng bad ban isih ia ki lane ban leit sha ki tang haba ngi don ha ki jingeh. Ki briesh ryngkat bad ki pulit ki hap ban ia trei lang ban pynieng rasong ia ka aiñ. Namar kata ka long kaba donkam ban sngewthuh ia ka kam kaba ki trei bad ia ki jingeh kiba ki ki iakynduh, kaei kaba ki trei bad kumno ki trei, kaei kaba ka kynhun trei kam jong ki ka trei bad ki pud jong ka bor jong ki bad ki kamram kiba ki dei ban leh. Ka long ruh ha kajuh ka por kaba donkam ia ngi ban tip ia la ki hok bad ki kamram kiba ngi dei ban leh, khnang ba yn ym don mano mano ruh – ki pulit lane ki riew paidbah – kiba lah ban pynkheiñ ia ka aiñ bad shu iaid lait noh kumto. Kane keiñ ka long kata ka aiñ jong ka hukum.

Kane ka kot lyngkdop ka long kaba suk ban lam khmat khnang ban tip shaphang ki pulit. Dei tang haba ngi la tip ba ngi lah ban kren da kaba sngewskhem, bad dei tad haduh ba ngin da kren pyrshah ia kaba sniew, ba kiei kie baroh kin kylla. La pynmih ia kane ka kot ha kata ka jingkyrmen – ba ki briesh hadien ba ki la tip lut shaphang ki pulit bad ia la ki hok – kin sa lah ban pyndonkam ia la ka jingtip ban dawa ia ka jingtrei kam ki pulit kaba kham bha kaba ma ngi baroh lang ngi dei ban ioh.

1 Balei ba ngi don ka kynhun pulit?

Ngi don ia ka kynhun pulit ban iarap ia ki nongshongshnong ba kin don kata ka jingsngewshngaiñ bad jingsngewsuk. Ki pulit ki don khnang ban peit ia ka suk ka saiñ bad iaid beit iaid ryntih ha ka imlang sahlang bad kumjuh ruh ha kaba iada bad wad ia ki kam sniew. Ki don bad ieng kum ki nongkhmih nong-i ia ka aiñ – ban pyntikna ba man la iwei pa iwei, kaba da kynthup ia ka kynhun pulit ruh, ba kin bud ia ka aiñ ha man la ka bynta.

2 Kaei kaba ki pulit ki dei ban leh?

Ka kynhun ki pulit ka don bun ki kamram: Ka dei ban iada bad teh lakam ia ka jingsniew; bad ban wad bad tohkit bniah ia kano kano ka kam sniew lada ka jia hangno hangno. Ka kynhun pulit ka dei ruh ban pynkhreh pynbiang ka mokot-duma kaba hok, kaba la pynshong nongrim ha ki sakhi ba biang ia u nongpynshitom ban sei madan ha iing shari. Ka kynhun pulit ka don ka jingkitkliem ban bat bad teh lakam ia ka aiñ bad jingiaid beit iaid ryntih, bad na ka bynta kane ka kam ka dei ruh ban lum jingtip shaphang kaei kaba jia ha ki sawdong sawkun jong ka imlang sahlang kaba ka dei ban khmih.

La ioh kem hamar ba dang leh kam sniew

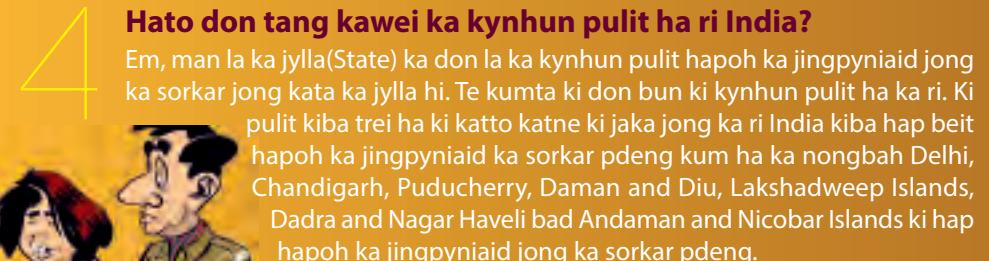

3 Ka mut aiu ka bor jong ki pulit?

Ki pulit ki don bun rukom ki bor bapher bapher, baroh na ki la pynkup bor da ka aiñ bad ki dei ban pyndonkam ia ki katkum ki kyn-don ba la buh ha ka aiñ. Te kumta ki lah ban kem, ban wad bad talasi bad knieh noh ia kiei kie, tohkit bniah ia ki jingleh palat, kylli jingkylli ia kiba iohi, kylli bniah ia kiba ki tharai sniew, pynsaphred ia u paidbhur bad teh lakam ia ka jingiaid beit iaid ryntih ha ka imlang ka sahlang, ha kajuh ka por ki dei ban bud pyrkhang bha ha kata ka rukom ba ka aiñ ka shah ia ki bad ym da kumwei pat. Kim lah satia ban leh kat kaba ki kwah lane thmu ban leh. Kano kano ka jingpyndonkam bakla ia la ka bor lane ka jingbmysuidñiew ia la ka kamram kan kot pynban sha ka jingpynkheiñ ia ka jingiaid ryntih bad jingkohnguh ia ka hukum, ka jingbakla ia u paidbah lane ka jingleh kam sniew bad ia uba kum uta u pulit un hap ha ka jingshah pynshition.

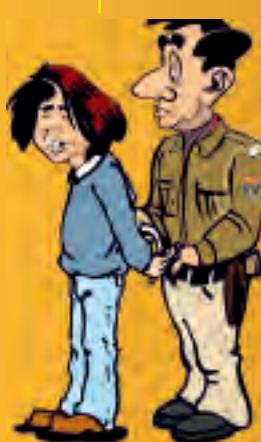
Ka jingwad bad tohkit bniah

Ka jingwad bad tohkit bniah

4 Hato don tang kawei ka kynhun pulit ha ri India?

Em, man la ka jylla(State) ka don la ka kynhun pulit hapoh ka jingpyniaid jong ka sorkar jong kata ka jylla hi. Te kumta ki don bun ki kynhun pulit ha ka ri. Ki pulit kiba trei ha ki katto katne ki jaka jong ka ri India kiba hapbeit hapoh ka jingpyniaid ka sorkar pdeng kum ha ka nongbah Delhi, Chandigarh, Puducherry, Daman and Diu, Lakshadweep Islands, Dadra and Nagar Haveli bad Andaman and Nicobar Islands ki hap hapoh ka jingpyniaid jong ka sorkar pdeng.

5 Kiei ki kynhun ba ia don lang iasynrop lang bad ka kynhun shipai (para-military)?

Ki kynhun kiba ia synrop lang bad ka kynhun shipai (paramilitary) kum ka Central Reserve Police Force (CRPF), ka Border Security Force (BSF), ka Assam Rifles, ka Indo-Tibetan Border Police (ITBP) bad ka National Security Guard (NSG) ki dei ki kynhun pulit ia kiba kieng atiar, ia kiba la pynmih da ka Sorkar Pdeng bad kiba dei ban pyndonkam ha ki kamram kiba kham kyrapang. La saiñdur ia ki kum ki shipai bad kumta la khot ia ki da ki shipai para - military. Kine ki iarap ia ki pulit ha kaba ialeh ia ki kam lehnoh, ia kito kiba leh ia ki kam pyntieng lane ha ki por ba don ka jingia khii paidbah.

6 Hato lah mo mano ban long u pulit ophisar?

Hood, mano mano lah ban long u/ka pulit ophisar. Wat la katta ruh, ka donkam ban pyndep ia ki kyndon bad ki kyrdan ba la buh na ka bynta kano kano ka kyrdan. Kum ka nuksa, ban pyniasoh ialade kum u/ka "constable", ka donkam ia phi ba phin pyndep la kumno kumno ia ka (High School) kata ka SSLC. Ban pyniasoh ialade kum u/ka Sub-Inspector ka donkam ia phi ban long l graduate, kata pyndep ia ka BA/BSc/B.Com.

7 Kumnongan lah ban long upulit ophisar?

Ki don lai tylli ki kyrdan kiba phi lah ban pyniasoh ialade bad ka kynhun. Ha ka kyrdan kaba ha ka jylla, phi lah ban pyniasoh kum u'langrut' (constable) bad nang iai kiew kam haduh ban da long u "Deputy Superintendent of Police" lane phi lah ban pyniasoh ha ka kyrdan u Sub-Inspector bad nang iai kiew kam haduh da long kum u"Superintendent of Police" uba ka jingbah khlieh kan long ia ka District.

Ki langrut bad ki Sub-Inspector ki dei ban ialeh ia ka eksamin ban ioh rung kam kaba da thoh. Ynda la lait bad pass ia kane ka eksamin dei ban ialeh ia ka test jingkhlañ ka bor met. Lada phi

pass ia kane ka test jingkhlañ ka bor met yn sa khot ia phi sha ka 'interview' kaba dei ka jingiakynduh markhat ki nongai kam bad ki nongkwhah kam. Ynda la dep ka interview, la khmih lynti ia phi ba phin pyndep ia ka medical check-up, kata ban peit da ki doctor la phi long ne em uba/kaba bit ha ka jingkoit jingkhiah krat ban long pulit. Dei tad haduh ba ia kine baroh lah pyndep bay n lah ban ai ia ka jingjied.

Ia ki ophisar IPS ha kawei pat ka bynta, la jied da ka sorkar pdeng bad ki kyrdan ki sdang kum ki Additional/Assistant Superintendent lane Superintendent of Police.

8 Kaei kata ka IPS?

IPS ka long kaba ong lyngkot ia ka Indian Police Service. Ka long kawei na ki lai tylli ki jingtrei kam ha baroh kawei ka ri (All India services) jong ka Sorkar India; ki ar tylli kiwei pat ki long ka Indian Administrative Service(IAS) bad ka Indian Forest Service(IFS). Ka dei ka tyl-long na kaba ki pulit ophisar la shim bad la phah ia ki sha kylleng ban trei ha ki kam kiba ha khlieh duh ha ki bynta kiba pher kylleng ka ri.

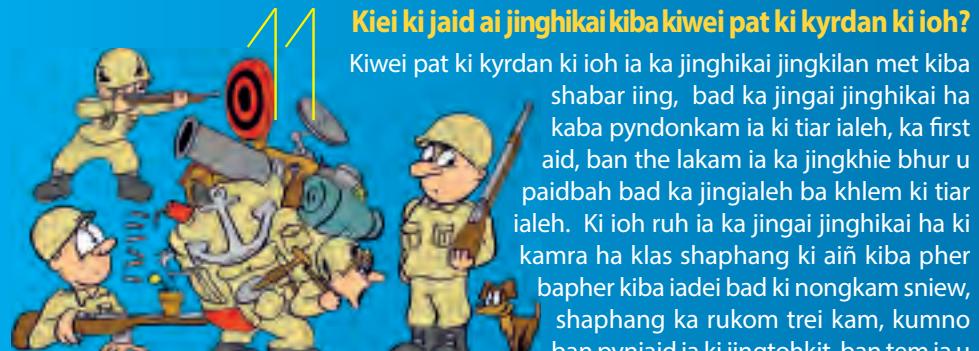
Ka kam ka dawa shibun
ban long u/ka pulit

9 Ha kano ka rukom ngan pyniasoh ialade bad ka IPS?

Nyngkong eh, phi dei ban ialeh ia ka eksamin kaba ki ong "preliminary examination", ia kaba la pyniaid da ka Union Public Service Commission (UPSC). Ia ki tarik bad jaka ban pynlong eksamin la pynbna paidbah man la ka teng ha ki kot khubor ka ri bad ki kot khubor bapher ha la ki jaka. Lada phi lait, ia kane, phin lah ban shong sa ia ka eksamin kaba kongsan kaba hap ban thoh. Lada phi lah ban lait (pass) ia kane ka eksamin kaba da thoh phin hap ban ia kynduh mar khmat ia ki katto katne ki dkhot jong ka Interview Board. Lada jia ba phi shah jied, yn sa kylli ia phi ban da kdew bad jied ia kano ka jaid kam ba phi kwah ban trei bad shakri – ka Foreign Service, ka Administrative Service, ka kam Pulit, Forest lane Revenue. Te tangba tang lada phi ioh ki mark kiba heh bha ba phi ioh ka lad ban jied, namar ba ka jingbu bhah ia ki kam shakri paidbah ki bapher bapher la pynshong nongrim ha ka jingkot bor ka jingioh mark.

10 Kiee ki jingai jinghikai ba ngan ioh kum u IPS ophisar?

Kum u/ka ophisar IPS, phin hap ban leit ia ka nongrim jingai jinghikai ha ka Lal Bahadur Shastri Academy of Administration ha Mussorie. Ynda lah ngangta yn pynbud da ka nongrim ai jinghikai ha ka National Police Academy ha Hyderabad. Kham hadien katto katne ba don ka jingai inghikai ia kiba la don ha ka kam na ka por sha ka por.

11 Kiee ki jaid ai jinghikai kiba kiwei pat ki kyrdan ki ioh?

Kiwei pat ki kyrdan ki ioh ia ka jinghikai jingkilan met kiba shabar iing, bad ka jingai jinghikai ha kaba pyndonkam ia ki tiar ialeh, ka first aid, ban the lakam ia ka jingkhie bhur u paidbah bad ka jingialeh ba khlem ki tiar ialeh. Ki ioh ruh ia ka jingai jinghikai ha ki kamra ha klas shaphang ki aiñ kiba pher bapher kiba iadei bad ki nongkam sniew, shaphang ka rukom trei kam, kumno ban pyniaid ia ki jingtohkit, ban tem ia u paidbhurbadban nang kumno ban leh ha kiba bun ki khep kiba bunjaid kiba lah ban iakynduh ha ka jingtrei kam kaba man la ka sngi.

12 Katno tylli ki police station don ha ka ri?

Haduh u Kyllalyngkot 2013, ki la don 14,360 ki station pulit ha ka ri, kaba kynthup 502 ki station pulit ki kynthei.

13 Hato ngi don kat ban biang ia ki ophisar pulit ?

Em. Katkum ka kyndon jong ka United Nations, ki dei ban don kumba 230 ki pulit ha man la ki 1,00,000 ki paidbah. Hynrei ha ri India ki don tang 136 ki ophisar pulit na ka bynta ki 1,00,000 ki paidbah. Kane ka long kawai na ki ri ha pyrthei kiba duna tam ha ka jingdon ki pulit haba ia nujor bad ka jingdon u paidbah. Ki don bun ki kam kiba sah thylli ia kiba ym lah ban pyndap. Wat la ka jingbu jingmang ia ki pulit ka long 22 lak ki pulit, hynrei pynban ki don tang 16.6 lak kiba ai ia ka jingshakri. Kane ka paw bad pyni ba ka don ka jingduna haduh 24.8%. Te hynrei wat la katta ruh, kam pat pyni ka jonglong ba shynna, namar ba ki don bun ki pulit ha ki nongbah ban ia ha ki to ki shnong kiba kham rit. Shuh shuh ia kiba bun na ki pulit ophisar la pyndonkam ia ki ha kaba pahara bad iada ia katto katne ki biew kiba don ha ka. Nalor nangta, ka jingpyniaid ia ka synshar ka khadar bad ka jingpyniaid beit iaid ryntih ia ki kali ka dawa shibun ka por na ki pulit kiba dei ban iada ia ki kam sniew, ban wad bniah bad lap ia ki nongkam sniew, bad ha kaba teh lakam ia ka jingiaid beit pyniaid ryntih ka shnong ka thaw.

14 Hato ki don ki kynthei ruh ha ka kynhun ki pulit?

Hood ki don, hynrei ki don tang kumba 5 na ka 100 (5%) na ka kynhun baroh kawei. Ka Maharashtra ka don bun eh ki pulit kynthei ha ka kynhun pulit napdeng ki jylla baroh.

15 Te ki pulit kynthei ki don ki kam kiba pher?

Em, kat kum ki aiñbad ki kyndon ba la buh ki pulit kynthei kin hap ban trei ki juh ki kam kum ki pulit rangbah hi. Hynrei tang ki kynthei kin hap ban trei ha ki police station ba la buh tang da ki kynthei suda.

16 Hato don jingbu bhah kyrpang (special reservations) ne em hapoh ka tnat kam pulit?

Haoi. Ki jingbu bhah kyrpang ba la mang khnang na ka bynta ki Scheduled Caste (kiba long tang 10.66 na ka 100 (10.66%) na ka kynhun pulit baroh kawei haduh u Kyllalyngkot 2013); ki Scheduled Tribe 8.53 na ka 100 (8.53%); bad ia ki Other Backward Classes ha man la ka jylla 16.94 na ka 100 (16.94%). Ka Sorkar Pdeng bad ki Sorkar Jylla ki don la ki jong ki jong ki kyndon ba kin shim bad pynrungrung katto ngut na kine ki jaid nongshongshnong. La kumta ruh, kam don satia kano kano ka jingmang kyrpang na ka bynta kiba rit paid lane ia ki kynthei. Ki Muslim ki don 4 na ka 100 (4%) na ka jingdon ki IPS Ophisar bad kumba 6 na ka 100 (6%) na ki langrut.

Oh katno ka
sngewtmang
hangne marwei
Phi ong te kunta

17

Balei ba donkam ban don ki dalit, ki kynthei, ki Muslim, ki Khristan, ki riewlum bad kiwei kiwei de ha ka kynhun ki pulit?

Ka long kaba donkam ba ha ka kynhun pulit kin don khleh lang bun jaid ki shynrang bad kynthei bad ki biew na man la ki jaid niam, ka kyrdan, ki caste, bad riewlum. Kane kan pynkyntiew ia ka jingsngewthuh jingmut ha ka liang ka rukom im bad rukom leh jong ki jaidbynriew bapher bapher bad ka 'kolshor' jong ki, bad ka iarap ruh ban weng ia ka jingsngew ba ia pyrshah.

18

18. Kumno nga lah ban ithuh ia u biew la u dei ne em u pulit ophisar bad lehse u dei da uwei pat u ophisar?

Ki pulit ophisar ki don la ka uniphom kaba long ka khaki lane rong jngum(blue), ryngkat bad ka tupia, u panpoh, bad ki jingthoh dur ha ki tyrpeng kiba pyni ia ka kyrdan ba ki don bad ki dei na kano ka kynhun. Ki pulit ophisar ki dei ban don bad ka kyrteng jong ki kaba ki pyndait ha shadem.

19

Kie ki kyrdan bapher bapher ha ki kam pulit?

U Constable u dei uba hapoh eh na ki kyrdan baroh. Nangne ka kyrdan ka kiew sha Head Constable(HC), Assistant Sub Inspector(ASI), Sub-Inspector(SI), Inspector(IP), Assistant/Deputy Superintendent of Police(ASP/DySP)), Additional Superintendent of Police (Addl. SP), Superintendent of Police(SP), Senior Superintendent of Police(SSP), Deputy Inspector General of Police(DIG), Inspector General of Police(IGP), Assistant Director General of Police(ADG) bad ba heh duh ka kyrdan dei u Director General of Police (DGP).

20

Uei u "Beat Constable"? ("Beat" uba shah shoh).

Oh em, um dei satia u pulit langrut uba shoh ia phi! Kumba phi tip, ym shah ia uno uno u pulit ban pyndonkam da ka bor iano iano ruh lait sa tang lada ki ialeh pyrshah ban shah kem lane lada ki ialeh ban lait phet. La khot ia u pulit ba beat namar ba u don la u pud u sam ba u dei ban khmih lane ka lynti ba la buh khnang ia u ba u dei ban iada bad pahara – teng teng bad uwei pat u pulit ophisar – ban peit la kiei kiei baroh ki bit ki biang kumba la buhbeit bad ym don kano kano kaba i suba sniew kan iaid lait. Ha ka por mynmiet haba iaid pahara, u beat constable u da pyrta jam lane bom artat ia iaid ia u dieng sympat ban pyni ba u dang iaid pahara.

21

Hato baroh ki pulitophisar ki hap ban trei lut ia baroh ki kam?

Em. La buh tikna ia ki kam ia man la ki pulit ophisar naduh ka kyrdan u constable haduh uto uba la long u DGP. La kine ki kamram la buh ryntih ha ki kot kdew trei kam ki pulit ha man la ka jylla. U pulit uba kham hapoh um lah satia ban trei ia ki kam ba la mang ia uba kham halor jong u. Kum ka nuksa, u SI um lah satia ban trei ia ka kam ba la mang ban trei da u SP. Te hyrei pat, kaei kaba u uba hapoh u lah ban leh, ia kata lah ban pyndep bad trei da u pulit uba kham halor ruh.

22

Ka long mo kaba lah ba u pulit ophisar uba pyniaid ia ki kali u lah ban kem ia nga lada leh ia kano kano kaba bakla lait noh na ka jingbakla ka pyniaid ki kali ha surok ha syngkien?

Hood. U pulit pyniaid kali u dei hi ruh u pulit ophisar ia uba la bhah ia u ban pyniaid ia ki kali. Lada jia ba u iohi ba phi leh kano kano ka kam bymman kaba sniew u lah ban kem ia phi kumjuh kum ba uno uno u pulit u lah ban leh lane kum kino kino ki riew-paidbah ki lah ban leh.

23

Kaei ka CID?

CID kamut Criminal Investigation Department. Hateng hateng la ju khot ia ka ba ka dei ka tnat kaba kyrpang lane ka tnat kaba tohkit bad wad bniah. Ka dei ka tnat trei kam ban tohkit bad wad tikna na ka bynta ki pulit ka jylla. La ju khot ia ka ban wad bad tohkit bniah ia ki kam sniew kiba jwat bad ba eh kum ka jingshukor, ka jingthok, ka jingialeh ki kynhun para maki bad ki kam sniew kiba don jingiasnoh bad kiwei pat ki jylla.

24

Ka CID ka iapher mo na ki pulit?

Em. Ia ki biew jong ka CID la jied tang napdeng kiophisar pulit hi.

25

Mano ba pyniaid ia ka kynhun pulit?

Don uwei u pulit ba rangbah duh eh ha man la ka jylla. La khot kyrteng ia u U Director General of Police lane ban shu ong lyngkot u DGP. U dei ma u uba ha khlieh duh eh na baroh. Hynrei wat la katta ruh u dei ban ai ka kaiphod bad jingpyntip sha ka sorkar. Uba halor ia u DGP u dei u Myntri ka kam poh iing (Home Minister) uba dei khmih ia ki kam poh iing hapoh ka jylla lane ha ka sorkar pdeng.

26

Balei ba u pulit ba rangbah duh u hap ban ai ka kaiphod sha u myntri?

Man la ka sorkar ka don ka kamram ban pyntikna ba iwei pa iwei na ngi ia don ka jing sngewshngaiñ bad sngewskhem ba lait na ki jingma bad ngim don jingkhuslai shaphang la ka jingim lane ki bahaiing bahasem lane ia la ka jingdon jingem. Ka sorkar ka iarap da kaba ka bynshet ia kane ka kamram ha ki pulit. Te kumta, ki pulit ki dei ban ai ka kaiphod sha ka sorkar kumno ba trei ia la ka kam. Ha la ka kylla pat, ka sorkar ka don la ka kamram ia ki paidbah ban pynthikna ba ki pulit ki long kiba hok, bym ia shah shiliang khmat bad kiba lah ban trei kam ha ka rukom kaba dei bad ki pyndep ia la ki kamram katkum ki aiñ ba la buh bad ym dei satia kat kaba ki sngewdei ha lade kaei kaba ki kwah ban leh.

27

Mano ba bei tyngka ban siew ia ki pulit?

Ia ki pulit la siew da ki nongsiew khajna ban pynioh ia ka jingshakri bad treikam. Ka tulop man la u bnai ka wan na ka mang tyngka jong ka sorkar jylla bad ka jingmang tyngka na ka sorkar pdeng. Hynrei haba shu shim kyllum, ka wanbeit na ka pla u nongsiew khajna.

28

Nangno ka kynhun pulit ka ioh ia ka pisa?

Man la ka jylla ka don la ka jingmang tyngka ba la buh da ka bhah kaba thikna ban pynioh pynbiang ia ka jingtrei kam ki pulit. Te kumta ki pulit ki ioh ia ka pisa na kane ka jingmang tyngka.

29

Mano ba mynjur ia ka jingmang tyngka bad haei ba la pynlut kham bun na ka?

Ia ka jingmang tyngka man la u snem la rai bad mynjur da ka dorbar jylla. Ha kaba iadei bad ki Union Territories pat ia ka jingmang tyngka la rai bad mynjur da ka Parliament. Ia ka dulir jingkhmih lynti kiei ki jingpynlut ha ka shisnem la pynbit pynbiang da u DG jong ka jingpyniaid ia ka kam. Ia kane ka dulir jingpynlut la phah sha u DGP ban mynjur. Ynda lah nangta ka dulir kan leit sa sha ka bynta trei kam jong ka kam pohiing (Home Department). Ynda la lah nangta, ka bynta trei kam jong ka kam pla tyngka (Finance Ministry) ka mynjur ia ka dulir bad ka phah sha ka Cabinet ba kan mynjur ban buh ia ka kum kawei ka bynta ha ka jingmang tyngka jong ka jylla bad nangta kan sa iaid sha ki iing dorbar ban iatai nia ha ka iing dorbar, ka jingmang tyngka baroh shi snem jong ki pulit ha kaba khadduh la ia mynjur bad rai. Ha ka jingmang tyngka jong ka jylla, ka bynta kaba bun tam na ka pisa ba la mang ia ki pulit la pynlut ha kaba siew ia ki tulop. Kiwei pat ki bhah ba dei ban pynlut ki long ha ka jingai jinghikai pyntbit; ha ka jingtohkit bad wad bniah, ka jingshna ia ki iing ki sem ophis bad iing sah bad kiba kum kita.

30

Kumno ngi lah ban tip ba ka tyngka ka pisa kaba ki pulit ki ioh la pynlut kat kum ba la buh thikna?

Ka ju don ka jingbishar bad jingkheiñ wad bniah (audit) man la ka snem ia ka jingpynlut pynsep da ka tnad pulit ba la pyniaid da u Comptroller and Auditor General (CAG). Ia kine ki jingbuñ jingkheiñ la pynpoi sha ka Parliament bad ka iingdorbar jong ka jylla. (dorbar bah ka sorkar pdeng). Shisien ba la peit thuh bniah, lah ban ioh ha ka website jong ka tnad trei kam jong ka kam pohiing/ pulit lane ha ka iing buh kot jong ka dorbar bah ka sorkar pdeng. Phi lah ruh ban pyndonkam ia ka RTI Act kata ka Right To Information Act (ka Aiñ halor ka hok kaba ngi lah ban ioh ia ka jingtip kaba thikna) ban ioh ia ka jingtip shaphang ka rukom pynlut pynsep ba man la ka snem da ka tnad pulit. Namarba ia ka jingtrei kam ki pulit la pyniaid kam da kaba pyndonkam da ka pisa ba la lum da ka khajna na u paibah, kaba mut ka pisa jong phi hi, phi dei ban shim khia ban pynthikna ba ia kane ka pisa la pynlut ha ka rukom kaba dei.

31

Kie ki aiñ ki kyndon kiba teh lakam ia ki pulit?

Ka Aiñ ka Kanun jong ki pulit jong ka snem 1861 ka teh lakam ia ki pulit ha kiba bun ki jylla. Katto katne ki jylla ki don la ki jong ki Aiñ ki Kanun jong ki pulit, hynrei baroh ki Aiñ ki Kanun jong ki pulit la pynwandur bad saiñdur khnang katcum ka Aiñ ka kanun jong ka snem 1861.

Dang shen, katto katne ki jylla ki la pynbeit bad buh ryntih ia la ki aiñ bad pynmih ruh shuh shuh ki Aiñ kiba thymmai. Ki don ruh sa kiwei pat ki Aiñ kiba iadei bad ki kam sniew kum ka Code of Criminal Procedure (CrPc) bad ka Indian Penal Code (IPC) bad kumjuh ruh bad ki Aiñ jong ka shnong kiba teh lakam ia ka jingtrei bad ka rukom treikam jong ki pulit.

32

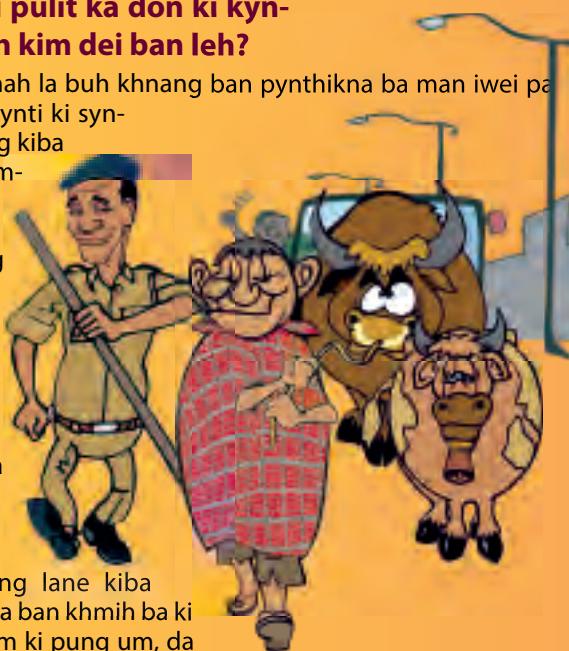
Kaei ba ka aiñ pulit (Police Act) ka bthah?

Ki Aiñ pulit ki batai shaphang kaei kaba ki pulit ki lah ban leh bad kaei kaba kim dei ban leh; ha kano ka rukom ia ka kynhun pulit yn pyniaid; kie kie ki kyrdan kiba dei ban don; mano ban pyniaid kam ia ka kynhun; mano ba dei ban thung kam; kino ki jaid jingpynshitom bad ki rukom ai jinghikai ban pynbeit pynryntih ia ki pulit lada ki leh ia kaba bakla. Ka da don ruh ha ka ia ki katto katne ki kyndon bad ki Aiñ ia kiba ki paidbah ki dei ban bud bad kohnguh.

33

Balei ba ka Aiñ ki pulit ka don ki kyn- don ba ki paidbah kim dei ban leh?

Kine ki jingialeh pyrshah la buh khnang ban pynthikna ba man iwei pa iwei I phikir ban sumar khuid ia ki lynti ki syn-gkien bad ki jaka paidbah ba kin long kiba khuid kiba suba; ki bym ia lum lym-brum shi jaka, kiba lait na ki jingma jingmysaw, kiba don akor don burom bad lait ruh na ki jingpang jingshitom ba laiphew har rukom. Kum ka nuksa, ki pulit ki lah ban kem mardor ia u briew uba pylrait lan ia la ki jingri ki mrad ban iaid ha surok, uba shu pyniap dusmon lane uba shu pynshitom beiñ ia ki. Kito ki briew kiba khang ia ka lynti iaid ha surok, pynjaboh ia ka surok, pynieng bad buh ia la ki mar die mar thied ha surok khlem ki laisen kiba biang, ki briew kiba dih buaid bad tanglang lane kiba pynkulmar, lane ki bym suidñiew satia ban khmih ba ki jaka kiba lah ban jia jingmysaw kum ki pung um, da kaba ker kut bha bad kiba kum kita, u pulit u lah ban kem mardor.

34

Ka mut aiu haba ong, "Ki kyndon jong ka Aiñ?"

Kamut ba ma ngi baroh lang, kiba khraw bad kiba rit, kiba riewspah bad kiba duk, u rangbah bad ka kynthei, bad ruh ka sorkar hi ryngkat bad ki shakri sorkar kum ki pulit, ki hap ban kohnguh ia ka Aiñ bad ki dei ban im bad bud ia ka hukum ia kiba la buh ryntih ha ka ri jong ngi hapoh ka Constitution jong ngi hi. Ym don mano mano ruh uban longkham halor ia ka Aiñ. Ka mut ruh ba man ka kam ba la leh da ki pulit ka dei ban ia dei dur bad ka Aiñ bad, lada kam long kumta, ki pulit kin hap ban ai jingkheiñ ha khmat ka aiñ. Ka mut ruh ha kajuh ka por, ba ki aiñ ba la buh ki dei ban biang dur, kiba ym ia shah liang bad trei kam ia baroh khlem peit shiliang khmat.

35

Lah ne em ban pynshitom ia u/ka ophisar pulit lada u leh kano kano kaba bakla?

Hood. U/ka ophisar pulit u/ka lah ban shah pynshitom kum mano mano lada u/ka pynkheiñ ia ka Aiñ. Ha ka jingshisha, namar ba u/ka dei u/ka briew ha uba la pynkup pynkhamti ban bat ia ka Aiñ, ka dawa ba un/kan shah pynshitom kham jur namar ba u/ka pynkheiñ ia ka. Ki don bun jait bun rukom ban pynshitom ia u/ka ophisar pulit uba/kaba lah leh ia ka kam kaba bakla. Lada u/ka la leh ia ka kam kaba sniew u/ka lah ba shah ialam sha ka iingbishar ne kashari bad ban shah tian bishar kum kiwei pat ki briew. Lada u/ka la leh khlem akor, um/kam nang ban leh don akor, lane um/kam leh ia la ka kamram kumba u/ka dei ban leh, hangta un/kan sa shah pynshitom ha kiba halor jong u kaba dei kaba un/kan ioh ia ka jingmaham, lane da kaba shah ot ia ka tulop, pynhiar ia ka kyrdan jong u/ka pynsangeh kam ia u/ka shipor bad pynkyriah ia ka jaka trei jong u/ka shawei pat.

36

Ki ophisar pulit ki trei ia ki kam kiba ma. Hato ki don ne em ka insurance (pynbeit ban siew katta tyngka lada jia ka jingduh ne jingmysaw) ban iada ia ka jingim jong ki?

Hood, ia ka jingim jong u/ka ophisar pulit la insured na ka bynta ka jingim jong ki. Baroh ki pulit ki dei ban kynshew ban buh kyrpang ha kaba iadei bad kane ryntih baroh lang. Ia ka jingkynshew la shim na ka tulop jong ki hi man la u bnai. Ki bahaiing bahasem jong ki pulit ophisar, kiba iap katba ki dang trei ia ka kam, ki lah ban ioh ia ka jingsiew shisien siew ba la tip kum ka 'ex-gratia lump sum'. Dashisha, ki pulit ophisar ki trei ha ki jaka kiba ma bad ba triem. Kiba bun na ki ki shah pyniap lane shah pynmysaw. Ha ka jingshisha palat 800 ngut ki pulit ophisar ki shah pyniap katba ki dang pyndep ia la ka kamram mynta ka snem. Ha ki arphew snem ba la leit, ka la long kham sniew naba ha kaba shu shim kyllum ka long palat ia ka 1000 ngut man la ka snem. Kiba kham bun na kito kiba duh noh ia la ka jingim ha ka por ba ki dang trei ia ka kam ki dei ki langruth.

37

Nga lah ne em ban khot ia u ophisar pulit ban ai ka jingiada ia nga lada nga don ha kano kano ka jingim?

Ha ka jingshisha phi lah, lada phi don hapdeng ka jingma kaba khraw kaba lah ban pynmysaw ia phi. Hateng hateng ka jylla ka pynbiang ia ka lad jing-gai jingiada; teng teng ia kane ka jingbuñ nongiada na ka bynta shi met hap ban da siew. Katcum ka Aiñ Pulit ne Police Act 1861, lada jia ba phi donkam kham bun ki pulit ban pahara ha kino kino ki jaka bad ba ki nongpyniaid ki mynjur ia kata, phi lah ban hap siew ia kita ki jingpynbiang ba phi dawa bad pan na ka bynta katto katne por. Kum ka nuksa, lada don kano kano ka jingkhawai shong kurim kaba heh lane kano kano ka jingdonkam ha iing ha sem, ki pulit ki lah ban mynjur ban pynbiang katto katne ki pulit ha kata ka jaka bad hap ban siew bainong ia ki. Hynrei lada ka jaka ka long kaba don bun ki jingsiew ba ju jia khah khah lane lada ka don ka jingialum jinggiaid paidbah, hangta te ka la dei hi ka kamram jong ki pulit bad ym don mano mano bad dawa jingsiew nano nano ruh.

38

Hato u ophisar pulit u don barabor ha la ka kamram jong ka jingtrei jong u?

Hood. Ka Aiñ Pulit ne Police Act 1861 ka kren bad iathuh shai kdar ba ia u ophisar pulit "la ñiew ba u iai don barabor ha ka jingtrei". Te hynrei kam mut pat ba ia u ym shah ba un shongthat. Ka shu mut bad thew tang kawei ba hangno hangno ba u don, la ha ka uniphom lane khlem ka uniphom, u dei ban kynmaw dngong ban bat ia ka Aiñ. Um lah satia ban ong "ngam don ha ka jingtrei", lada jia ba u iohi bad lap ba jia kano kano ka kam sniew lane lada u iohsngew ba don ba pyrta ban ioh ia ka jingiarap.

39

Hato u/ka ophisar pulit u/ka dei ban kohnguh ia kano kano bad baroh ki hukum ba la bthah ia u/ka da u/ka pulit uba kham halor lane da uno uno u briew uba da ha ka bor ban ai hukum kum u District Collector (Commissioner) / lane u myntri?

Em. U/ka ophisar pulit u/ka dei ban kohnguh ia ki hukum tang haba ki long kiba shongñia katcum ka Aiñ. Lym kumta un/ka hap ban bah khlieh lada u/ka leh ia kano kano kaba bakla wat lada u/ka la shah hukum ban leh ia kano kano. Un/Kan ym lah satia da lei lei ruh ban tei pop ia la ka jingleh bakla da kaba ong ba kita kiba halor jong u/ka ki bthah ia u/ka ban leh ia kaei kaei kaba bakla bad kaba pynkhaiñ ia ka Aiñ. Kata kannym lah ban iada ia u/ka.

40

Ki pulit ki lah ne em ban shu shimbeit ka kabu ban shong ei ha ki kali kamai lane ban shu shim kabu ban shim ia ki tiar na ki nongdie khlem da siew pisa?

Ha ki katto katne ki jaka, ia ki ophisar pulit la ju ai shong ei ha ki kali kamai bad kata ruh ka long tang haba ki dei ban trei ia ka kam. Te hynrei pat ym ju shah satia ia ki pulit ophisar ban shong ei ha kino kino ki kali kamai. Ha kajuh ka rukom ha iew ha hat; ym shah satia ia u/ka pulit ophisar ban shu shim ei ia ki tiar die na ka dukan ha iew tang namar ba u dei u/ka ophisar pulit. Kum kiwei pat ki para nongshong shnong, u/ka pulit ruh u dei ban da siew ia ki tiar ba u thied bad donkam.

41

Nga dei ne em ban sngap ia man la ki hukum ba u phah u/ka ophisar pulit?

Hooid, lada ka dei ka hukum kaba katkum ka Aiñ kaba iasnoh ruh bad iadei bad ka kam jong u/ka. Ha ka jingshisha, man la u nongshong shnong u don ka kamram ban iarap lem ia u/ka ophisar pulit haba u/ka trei ia la ka kam, khamtam eh lada u/ka pulit ophisar u/ka pyrshang ban pyniakhlaid ia kiba iashoh ia dat lane u/ka pyrshang ban pynsangeh ia ka kam sniew lane haba u/ka pyrshang ban bat iano iano uba thmu ban phet na ka jingap jong u/ka pulit. Ha ka jingshisha, lada phi ioh jingtip ba don kano kano ka kam sniew kaba jia, ka dei ka kamram jong phi ban pyntip mar mar ia kata sha u/ka pulit. Ka dei ruh ka kamram bannym ai jaka rieh lane ban ai jingiarap ia uno uno uba la bna bad tip ba u/ka long u/ka nongkam sniew. Phi don ruh ka kamram ban ieng sakhi ha ka iingkashari lada phi tip lane phi la iohi ei ei ha kano kano ka jingjia kaba sniew.

42

Hato nga dei ban leit bad u/ka ophisar pulit lada u/ka ong ia nga ban leit bad u/ka shano shano?

Em. Wat la katta ruh, lada u/ka ophisar pulit u/ka khot ia phi ban leit lang bad u/ka ban long nongsakhi ia kaei kaba u leh kaba long shi bynta na ka kamram jong u, kum ha kaba knieh ia ka jingdon jingem jongno jongno, lane haba u khmih bad peit thuh da kaba wad bniah ha ka jaka ba jia kano kaba sniew, hangta te phi dei ban leit lang bad u ban ia kyrshan lem ia u. Ha ka rukom kaba la ju hiar pateng, ia kata la khot ban long u 'pancha' – kata kaba mut u brieuw uba lah ban iathuh ha ka iingbishar wei brieuw bad dalade ia kaei ba u iohi ha kata ka por ba jia kano kano ka kam sniew.

43

Shu buh lada u/ka ophisar pulit u/ka khot ia nga ban leit sha police station, hato nga dei ban leit?

Em. Ka long kaba dei bad kaba bha ban iatrei ia iarap lem ia u/ka pulit, hynrei kam da donkam ia phi ban leit sha ka 'station' lait sa tang haba u/ka ophisar pulit u/ka kem ia phi. La kumta ruh, lada jia ba u/ka shu kwah ban kylli jingkylli ia phi lane u dang pynlong ka jingtohkit kaba bniyah shaphang ka kam sniew kaba la jia u dei ban khot ia phi da ka jingthoh. Khlem da leh kumta, u/ka pulit um/kam lah ban shu pynbor ia phi ban leit sha ka 'station'. Lada jia ba dei ki kynthei brieuw lane I khynnah iba hapoh 15 snem, ki pulit ki lah ban kylli tohkit tang ha ki iing jong ki hi.

44

Hato nga dei ne em ban jubab ia baroh ki jingkylli ba u kylli u pulit ophisar?

Hooid. Ka kham bha barabor ban jubab hok ia ki jingkylli ha ka rukom kaba beit bad ban iathuh ia ki pulit ia kino kino ki jingshisha kiba phi lah ban tip. Lada jia ba phim tip ei ei, te kumta u/ka pulit um lah satia ban pynbor ia phi ban ong ei ei, lane bthah ia phi ban ong ei ei. Ka long barabor kaba kham bha ban don lang badno badno ryngkat bad phi haba phi dang shah ban kylli jingkylli.

45

.Hato u/ka ophisar pulit u/ka don ka kamram ban iarap ia nga haba nga don ha ka kut lad?

Hooid. Ha u snem 1985, ka don ka kot lamphrang ia ka rukom bad kyndon ba dei ban trei da ki pulit ia kaba la pynmih da ka tnad "Ministry of Home Affairs" (ka tnad trei kam jong ka kam pohing) bad ia kane la phah jingtip sha baroh ki Chief Secretary jong ki jylla/union territories bad ki khlieh duh jong ki kynhun pulit jong ka sorkar pdeng. Kane ka dawa ia ki pulit ban ai jingiarap ia baroh salonsar khlem da khein lane ñiew ia ka jingdon spah don phew bad ia ka kyrdan ba ki don. Katkum kata ka kyndon, ka kam jong ki haba shu shim kyllum ka long ban ai ia ka jinggiada ia baroh lang khlem tieng khlem riej lane khlem iashah shiliang iano iano kaba kynthup ruh da kaba kynmaw kyndiang ia ka jingbit jingbiang jong ki paidbah, da kaba sngewlem bad pynshong nia da kaba pyrkhant ia ki bad ban long kiba la kloï ban ai jingiarap shimet shimet bad long paralok.

46

Nga lah ne em ban khot ia u pulit ban iarap ia nga lada nga don hapdeng ka jingbym iahap jingmut shi iing shi sem?

Ka shong ha ka jaid jingeh. Lada kano kano ka jingjia ka ialam sha ka kam sniew kum ka jingpynmysaw hapdeng ki ba haiing ha sem, kaba shoh ia ka kynthei lane ia ki khynnah lane ka jingia shong sang ha ka shongkha shongman, lane ba leh palat pud ia kano kano, da shisha u pulit u dei ban iarap ia phi bad um lah ban phah noh ia phi da kaba ong ba ka long ka kam iing kam sem bad um lah ban tuklar. Hynrei lada jia ba ki khun kiba la san la rangbah kim sngap ia ki kmie ki kpa, shubuh kum ka nuksa ki phet jyndat na la iing ban leit shongkha, hangta te kam dei satia ka kamram jong u pulit ban leit beh thong ia ki lane ban pynbor ia ki ban wan phai sha iing. Kata te kan longbeit thik tang ka kam iing kam sem.

47

Lada jia ba u ophisar pulit um treh ban iarap lane lada ym don pulit ophisar hajan, hato ki paibah ki lah ne em ban kem ia u nongtuh lane u nongleh palat bad pynshitom ia u hangto hangto?

Hooid bad em. Phi lah ban leh ia kata kaba ki ong, "ka jingkem ia u brieuw da ki nong shong shnong", bad kem ia u nongleh bakla bad ialam ia u sha ka police station kaba hajan eh. Kata kan kut tang hangta. Hynrei pat phim lah ban shoh ia u nong leh bakla lane ia snoh kti lang bad u paidbah uba dang leh kumta. Ki dkhot jong u paidbah ki don tang kata ka hok ban iada ialade ia kaba la khot ka hok iada malade; te hynrei wat ia kata ruh ka donkam da ka jingsngewthuh. Kam lah satia ban pynlong ba tang shiliang mamla kin shah shoh shah pynshitom lane ban shah pynpoh sangsot bad u/ka pulit ophisar uba shah ia kum kata lane uba ia snoh kti lang hangta u lah da kaba thikna ban shah pynshitom lane shah kynnoh ba u leh ka kam sniew.

48

Kaei kaba nga lah ban leh lada u/ka ophisar pulit um/kam ai jingiarap ia nga?

Kaba pynkheiñ aiñ da kaba sngewthuh bad tip lane bym suisñiew ia la ka kamram da u/ka ophisar pulit, u/ka lah ban shah pynshitom da kaba shah set ha phatok. Lada u/ka ophisar pulit um/kam shym la iarap bad phi pat phi la shah pynmhsaw, hangta te phi lah ban ai ka jingmudui ia kata ka jingleh klet jong u/ka sha uba/kaba kham halor. Ha kaba kum kata ka khep, lah ban shem bad shah kynnoh ba u/ka la leh klet ia la ka kamram.

49 Hato ki pulit ki lah ban leh ei ei kat kaba ki kwah?

Oh em, kam long kumta. Ki lah ban leh kano kano tang lada ka aiñ ba shah ia ki ban leh kumta. Ha ka jingshisha, la teh lakam bha da kiba bun bah ki jingmana. Kine ki kynthup ia ki jingpyniaid beit jingpyniaid ryntih jong ki hi, ki rukom trei kam ba la pruid dak da ki kot Aiñ ba la teh ia ki nongkam bymman (Code of Criminal Procedure); ki hukum ba la ai da ka Supreme Court bad ki jinglam khmat ba la buh da ka komishon ia ki hok long brier man brier (Human Rights Commission).

50 Hynrei shu buh pat lada jia ba kumno re kumno u/ka ophisar pulit um/kam kohnguh lane bat ia kine ki Aiñ?

Phi lah ban mudui sha u/ka pulit uba kham heh kyrdan ban ia uta/ka u/ka pulit, lane sha u nongbisher katkum ka jinglong khia kata ka kam. Ka kham bha shibun lada ai ia ka jingmudui da kaba shu thoh bad dei ban ioh ia ka rusit.

51 Ia kie kie nga lah ban mudui?

Phi lah ban mudui ia kano kano ka jingbakla jong u/ka ophisar pulit namar ba u/ka dei u shakri paidbah ia uba/kaba la teh ha ka kam man la ka khyllipmat. Um/Kam dei satia ban kheiñ sting i alaka kamram lane pyntud ban leh ia ka.

52 Te hynrei ka lah ban long ba u/ka ophisar pulit u/ka long uba/kaba khlem akor bad u/ka ñiew ibeiñ ia nga, ngan leh kumno haba kumta?

Ha kajuh ka rukom, phi lah ban ai ia ka jingmudui sha uba/kaba kham halor ia u/ka lada ka long ka kam ba u/ka kheiñ sting ia la ka kamram lane pynkheiñ ia ka jingiaid beit iaid ryntih ka kam. Te hynrei pat lada ka long ka kam kaba kham khia lane kaba ialam sha ka kam kaba sniew, hangta te phin hap ban da thoh da ka jingmudui pyrshah ia u/ka ha ka police station lane leit beit sha u nongbisher uba don ha ka shnong bad ai ia ka jingmudui.

53 Te hynrei, lada nga mudui sha ka Police station kaba don ha shnong hi, ki lah lehse bannym pdiang ia ka jingmudui pyrshah ia la ki jong ki brier, hangta ngan leh kumno?

Hood, kata ka ju jia kham bunsien. Te ym dei pat ban kheiñ ba ka long kaba kut ka kam. Phi lah ban ai ka jingmudui shaphang ka jingleh khlem akor bym suisñiew lane ka jingleh bym salia bad bym kheiñ brier lane ba leh bym suisñiew ia la ka kam lane ka jingpyn-donkam bakla ia la ka bor pulit sha u/ka pulit ba heh duh, lane lada ka ialam sha ka jingleh kambniew phi lah ban ai ia ka jingmudui sha u nongbisher uba/kaba don hajan eh jong phi.

54 Sa kawei pat ka jingeh, ka long kaba shitom haduh katta katta ban leit sha ki iingbisher iing kashari bad ka shim por slem slem!

Ban kham pynsuk ia ki paidbah ban ai ia ki jingmudui pyrshah ia ki pulit bad ban kham suk ia ka kam bad kham pynklo ruh artat, katto katne ki jylla ki buh ia ki tnad trei kam kaba don ka bor ban pdiang ia ki jingmudui pyrshah ia ki pulit (Police Complaints Authority). Kine ki dei ki tnad trei kam kiba kyrapang ban khmih tang ia ki jingmudui shaphang ki pulit da ki paidbah. Shuh shuh nalor kane, mano mano ba don ka jingmudui pyrshah ia ki pulit ki lah ban ai ruh ha kiwei kiwei pat ki tnad trei kam ia kiba la buh ha ka sorkar pdeng bad ha ki jylla ruh. Kine ki kynthup: ka National Human Rights Commission bad ka State Human Rights Commission; ka Scheduled Castes and Scheduled Tribes Commission; ka National Commission for Women bad State Commission for Women; bad ka Commission for Children. Ia ki kam kiba hap ha ka jingbamsap ka don ka Central Bureau of Investigation, ka Central Vigilance Commission, Lokayuktas bad ki State Vigilance Department. Kine ki Commission kin peit bad bishar ia ki jingmudui jong phi, kin pynlong ia ki jingtohkit bad kat kum ki bor ba la pynkhamti ha ki ki lah ban buh ia ka ejahar (FIR) ban buh ha ka jingpynskhem bad jingkynmaw pyrshah ia uno uno/ kano kano u/ka pulit lane ban ai ka hukum ban buria noh sha uba/kaba la shah ban beiñ.

55 Shu buh lada nga kwah ban iathuh ha u/ka pulit shaphang kano kano ka kam sniew, nga dei ban leh kumno?

Lada ka dei ka kam sniew kum kaba tuh, pynpait ban rung shaing ki brier, pynsalia ia ki khynnah kynthei, kaba ktah kti ia ki khynnah, leh be-i-jot ia ki kynthei, rah jubor bad khai ia ki kynthei, bad wat ia kaba khil paibah, phi lah mar dor ban ai da ka ejahar (FIR) beit beit ha u khlieh duh jong ka 'Station Pulit' bad ka dei ka kamram jong ki ban shimti ia ka, da kaba ai da ka jingthoh bad kin pdiang ia ka bad ai pat sha phi kawei ka kopi. Phi lah ruh ban leit ai ia ka jingmudui ha u nongbisher bad u ruh un da buh da ka jingthoh.

56 Kaei ka Ejahar (FIR)?

Kane ka dei kaba ong lyngkot ia ka "First Information Report" kata kaba ai ia ka kaiphod kum ka jingpyntip kaba mardor da kiba iohi da lade hi. U nongshah leh kaei kaei kaba sniew, uba iohi lane uno uno uwei pat u brier uba tip shaphang ka kam sniew ba la tip shai kdar, u lah ban ai ia ka ejahar (FIR). Kaei kaba phi ong ha ka ejahar (FIR) kan pynlong ia ki pulit ban wad jingtip bad ban tohkit shaphang kata ka jingjia bad ban lumlang ia ki jingshisha ban pynshong nia bad ban peit la ka don ne em ka mokotduma ba lah ban ai.

57 Hato nga hap ban leit tang sha ki Station Pulit ba don ha la dong ne nga lah ban ai ia ka ejahar (FIR) jong nga ha kano kano ka Station Pulit ?

Phi lah ban ai ka ejahar (FIR) ha kano kano ka Station Pulit. Tangba ka kham bha ban leit ai ha ka Station Pulit kaba don ha dong jong phi hi ha kaba ka jingjia kaba sniew ka jia hapoh u pud u sam uba dei ban peit da kata ka Station Pulit hi, khnang ban kham klo ka kam. Lada jia ba phi ai ia ka ejahar (FIR) ha kiwei pat ki police station, ki pulit kin hap ban da pynrungh shuwa ia ka jingmudui bad nangta kin hap ban phah sha ka Station Pulit kaba dei ban peit ia kata ka dong. Hynrei kim lah pat ban kyntait ban buh ia ka ejahar (FIR) jong phi tang namar ba ka kam sniew kam shym jia hapoh u pud u sam ba kata ka police station ka dei ban peit bad pahara.

58 Hato ki pulit ki lah ban kyntait ban pdiang ia ka jingmudui jong nga?

Hood bad em. Ha ri India ia ki kam sniew la bynta ha ki ar bynta – kata kiba lah ban ithuh shai kdar ba ki dei ki kam sniew (cognisable) bad kit ki kam sniew kiba ym lah satia ban da ithuh shai (non-cognisable). Ki nuksa ki kam sniew kiba lah ban ithuh shai kdar ka kynthup ia ka jingpyniap brier, kaba leh be-i-jot, pynkhih shnong ban pynkulmar bad kaba leh ia ki kam runar. Kine ki dei ki jingialeh pyrshah jingleh palat ha kaba ki pulit ki lah sngewthuh mardor ia ki kumta ba ki lah ban buh jingthoh da ka ejahar (FIR) bad nangta kin sa dang ban tohkit bniah. Ki nuksa ki kam sniew ia kiba ym lah satia ban da ithuh shai, ki kynthup kum kaba shukor, thok laiphewjaid, thok ha kaba dei bad ki jingthoh thok, kaba don ki lok bun ngut kaba da buhrieh, kaba pynwit ia ki para nongshonghnong. Kine ki dei ki jingialeh pyrshah jingleh palat ha kaba ka jingwad bad jingtohkit kan sa sdang tang haduh ba u/ka nongbisher u/ka la shimti bad uh jingthoh ban kynmawbad haden kata un/kan sap hah ia ki pulit ban tohkit bniah. Ka rukom ban sngewthuh ia kane ka jingpynphiah ka long ba ia ki kam sniew kiba kham donkam ban wad noh bak bak lah ban mudui beit beit ha u/ka pulit bad kiwei pat ki leit shuwa sha u/ka nongbisher. Te kumta wat lada ki pulit kim lah ban leh eiei mardor halor ka jingujor jong phi, ki lah pat da kumno kumno ban sngap ia phi, pynrungh ia ka jingujor jong phi ha ka kot buh jingkynmaw kaba man la ka sngi, ai ia phi ia kaba la soi bad shon da ka shap, khlem da shim dor eiei, bad phah rah ha phi sha u/ka nongbisher.

59 Shu buh lada nga ujor shaphang ka kam sniew ia kaba la tip shai kdar kaba dei kaba la leh palat, hynrei hapoh ka Station Pulit, u/ka ophisar pulit um/kam treh ban pdiang bad ban pynrungh ia ka. Kaei kaba nga lah ban leh?

Phi lah ban 'register' lane buh jingkynmaw ia ka da kaba ai ia ka jingujor jong phi sha u/ka ophisar ba kham halor/lane u/ka khlieh pulit jong ka district lane sha u/ka nongbisher ka kashari bad ma ki kin sa phah ban register. Ban pynthikna ba ka jingujor jong phi la buh dak buh jingkynmaw bad ba yn sa bud dien, dei ban ai da ka kti ia ka jingujor lane lada phi phah da ka dak, dei ban phah ia ka da ka registered AD. La kumno kumno ruh, dei ban da ioh da ka rusit kaba pynshisha ba la ioh pdiang ia ka bad dei ban da buh sumar bha ia kata ka rusit. Kata hi kan pyni ba ia ka jingujor lah da ioh shisha da uta u/ka ophisar uba/kaba dei khmih ia ka kam. Tang katta shuwa ka la biang ia ka jingujor jong phi. Te hynrei pat phi dei ruh ban ai ka jingujor ia ka jingshem jingeh ha kaba kwah ban buh jingkynmaw 'register' ia ka kam naduh kaba sdang. Ha kata ka rukom, uta/kata u/ka rangbah ophisar un/kan nym mlienshuh ban leh kumjuh.

60

Kie kiba dei ban buh bad don ha ka FIR (ejahar)?

Ka ejahar (FIR) ka dei ka jingbatai ia ki jingshisha shaphang kano kano ka jingjia kat kum ba phi tip lane kat kum ba la iathuh ha phi. Ka kham bha barabor ba phi tip ia ki jingshisha da lade hi, te hynrei kam da donkam eh ba ma phi hi phin da iohi ba la leh ia ka kam sniew da lade. La ha kano kano ruh ka rukom, phi dei ban ai ia ka jingtak kaba dei. Ym ju dei ban pynheh ia ka jingshisha lane shu tharai lane thew ban pynkit jingmut ba la leh ia ka kam sniew.

Dei ban ai ia ka jaka, ka tarik bad ia ka por ba ka kam sniew ka jia. Bin pa bin, da batai shai ia ka bynta ba la leh da ki briew kiba ia donkti: hangno ba ki don, kaei kaba ki leh, kaei kaba la leh da iwei pa iwei ter ter, kano kano ka jingpynkymaw lane jingpynjuror ia ka jingdon jingem ba la leh. Wat nym klet ban iathuh ia ki jaid tiar ba pynmysaw ba la pyndonkam. Ka long kaba bha ban lum lang ia kine ki jingshisha baroh bad ban buh jingkymaw ia ki jingjia kloi lan katba lah. Lada jia ba ka kham slem ban buh jingkymaw ia ka jingujor, da pynthikna ba iaka daw ba la pynslem ruh la da buh ha ka jingthoh.

61

Kumno ngan leh ban pynthikna ba ki pulit ki latohbeit kat kum ba nga la iathuh ha ki?

Buh jingkymaw ba ka ehajar (FIR) ba dei kat kum ba ma phi phi tip. Kam dei satia ka jingtak ei ei ki pulit. Ki pulit ki don tang ban shim jingthoh kaba dei thik khlem da bynrap shuh shuh ia kano kano lane ehnoh ia kano kano. Ban pynthikna ban leh ia kane, ka Aiñ ka dawa ia u/ka pulit ophisar ban pule ia ka ejahar (FIR) ha phi bad dei tad ynda phi a mynjur ia kaei ba la buh jingthoh ba ka donkam ia phi ban soi ia la ka kyrteng. Ki pulit ki dei ruh ban ai ia phi shi kop i kata ka ejahar khlem da siew eiei. la ka ejahar la buh jingkymaw da kaba pyndap ha ka register ejahar bad kata kan sa poi sha u/ka ophisar ba kham rangbah bad ruh sha u/ka nongbishar.

62

Hato ki don ki rukom kiba kham kyrpang ban buh jingkymaw ia ka ejahar ba ai da ki kynthei?

Hood ki don ha ki khep jong ki kam sniew kiba kyrpang kiba dei pyrshah ia ki kynthei. Da kaba pynshong nongrim ba kam long kaba suk ia ka kynthei briew ban leit sha ka Station Pulit bad ban ai ia ka ejahar (FIR), mynta ka Aiñ ba donkam ba haba ka kynthei briew ka ujor shaphang kaba leh-be-i-jot, kaba leh-be-i-jot da ka kynhun, kaba buddien kaba da buhrieh, kaba bieij kynthei haka rukom ba kynsha, kaba pyndik pynsalia ia ki kynthei ha ka jingiadei shynrang kynthei, ka jingthmu ban pynlehrañ pynkhlemrañ ia ka jinglong tyngkan ka kynthei bad/lane ha kaba shah thombor ban shah kawang da ka kynja bajew kaba thang ia ka doh (acid), ia ka ejahar (FIR) jong ka yn pdiang bad jingbuu jingthoh tang da ka ophisar pulit lane da kano kano ka ophisar. Lada ka briew kaba shah leh ia kano kano ka kam sniew ka long kaba duna ha ka pyrkhat pyrdaiñ, lane kaba anna ha kano kano ka bynta jong ka met, kam da donkam ia ka wat ba kan leit sha ka Station Pulit ban ai jingthoh ia ka jingujor. Ki pulit pynban kin hap ban leit jngoh ba iakynduh ia ka ha iing jong ka lane ha kano kano ka jaka kaba ma ka hi ka jied ban buh jngthoh ia ka jingujor. Ki pulit ki dei ruh ban buh ia i nongpynshai iba kyrpang lane i nongaibuit ai mynsiem (special educator ne counsellor) kat kum ka jingdonkam ka kynthei ba shah leh ia ki kam sniew. la ka jingiathuh ba kata ka kynthei kaba shah leh ia ki kam sniew dei ban da ring da ka video.

63

Kaei ka ban jia lada u/ka ophisar pulit u/ka kyntait bad ym treh ban buh ha ki jingthoh ia kiba kum kita ki ehajar?

U/ka ophisar pulit u/ka bym treh ban pdiang lane kyntait ia ka ban buh ha ki jingthoh ia ka ehajar ba la ai da ka kynthei kaba ai ia ka jingujor shaphang kano kano ka jingpyndik pynsalia ha ka jingiadei shynrang-kynthei, ha ka por mynta, lada jia ba shem ba la bakla, u/ka kin shah pynshitom da kaba shah set phatok hapdeng 6 bnai haduh 2 snem bad kin hap ban siew ia ka kuna.

64

Kumno pat ha kaba ia dei bad ki khynnah kiba shah thombor ia ka long kynthei-shynrang jong ki? Hato ki don ki rukom kiba kyrapang ia ki pulit ban bud ha kiba kum kita ki khep?

Hooid, da shisha ki don. Ka Aiñ kaba dei ia ka jingai jingiada ia ki khynnah na ki jingthombor ha long kynthei-shynrang jong ki 2012 (The Protection of Children from Sexual Offences Act, 2012, POCSO), ka kynthup ia baroh ki rukom treikam kiba iadei bad ki khynnah ha kaba ai ia ka jingiathuh, kaba buh jingthoh ia ki jingshisha, ka jingwad jingthohkit bad ka jingbishar ia ki jingleh palat pud ia ki khynnah. Mar syn ai ia ka jingujor, ka tnad

pulit kaba dei ban peit ia ka jingleh palat pud ki khynnah kiba dang khie dang san lane ki pulit kiba ha ka shnong ki dei ban da buh jingthoh ia ka jingiathuh i khynnah ha iing jong u/ka, lane ha ka jaka ba lah jied. la ka jingujor dei ban da buh jingthoh, kham lah da ka ophisar pulit kiba ha ka kyrdan Sub-Inspector shaneng. Ka ophisar pulit kam dei ban phong uniphom ha ka por ba ka dang buh ia ka jingthoh ia ka jingiathuh da i khynnah. la i khynnah ym lah satia da kumno kumno ruh ban bat lane set ha ka station pulit baroh shi miet na ka bynta kano kano ka daw. la ka jingiathuh i khynnah dei ban da buh jingthoh ha ka ktien kaba lah ban sngewthuh da ita hi i khynnah. Lada donkam ki pulit ki dei ban wad ia ka jingiarap i nong-pynbatai ktien lane i nong-pynkylla ktien lane ino ino i riew-shemphang (interpreter ne translator ne expert) katkum ka jingdonkam i khynnah.

Lada ka tnad pulit kaba dei peit ia ka jingleh palat pud ki khynnah kiba dang khie dang san lane ki pulit kiba don ha ka shnong ki sngewthuh ba ita i khynnah i donkam ia ka jingsumar lane ka jingai jingiada ki dei mardor ban pynbeit ban phah ia i khynnah sha ka iing sumar kaba ai jingiada lane sha ka aspatal (hospital). Hynrei shuwa ban leh ia kata, ki pulit ki dei ban da buh da ka jingthoh ia ki daw ba lah leh kumta.

Lada jia ba rah ba ialam sha aspatal (hospital) ia ka jingeksamin ba dei ia ka jingpynkhiah ia i khynnah dei ban leh ha khmat ka jingdon lang ki kmie ki kpa i khynnah lane ino ino i briew ba ita i khynnah i don ka jingshañiah. Lada i nongshahleh kam sniew i dei i khynnah kynthei, ia ka jingeksamin ba dei ia ka jingpynkhiah dei ban leh da i doctor kynthei.

65

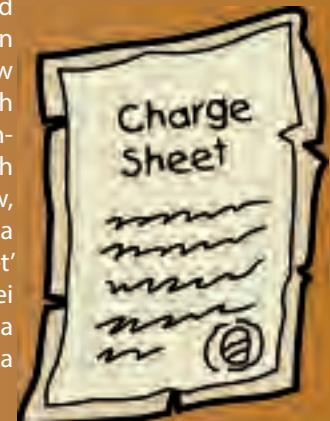
Kaei ka ban jia shisien ba ia ka ejahar jong nga la buh ryntih?

Ka ejahar ka pynlong ba ka jingwad bniah jong ki pulit kan iaid shaphrang. Kum shi bynta na kata, ki pulit ki lah ban ia kynduh ia kiba la shah ha ki kam sniew bad iohi ia ka jingleh ia ki kam sniew bad buh jingkymaw da ki jingthoh ia ki jingong kaba kynthup ruh ia ki kyntien khatduh; ki hap ruh ban da peit bniah ia ki jaka ha kiba la leh ia ki kam sniew; phah ia ki tiar ban peit lada ka don kano kano kaba iadei bad ktah ia ka Aiñ bad ruh ban phah ia ban eksamin ia ka met iap briew lada ka donkam, kylli pyrthew ia ki katto katne ki briew bad katba nang ioh sabut ban nang iai wad bniah shuh shuh. Shisien ba la dep leh ia ki jingwad bad tohkit, u/ka ophisar uba/kaba dei khmih bad uba/kaba la shimti ia ka kam u/ka dei ban buh ryntih ia ki jinglap jingshem jong u/ka haka jingthoh. la kane la tip kum ka "challan" lane ka "chargesheet".

66

Kaei kata ka "challan" lane ka "chargesheet"?

Hadien ba la pyndep ia ki jingwad bad jingthohkit bniah, u/ka ophisar ha u/ka ba la bynshet ia ka kam un/kan peit thuh bad pynshongnia ia ki jingshisha baroh bad un/kan rai lada ki lah biang ne em ki sabut bad ki sakhi ban pynpaw bad pyni ba ka don ka kam sniew kaba la leh bad ban buh jingkymaw ha ka 'chargesheet' khnang ban yn lah ban pynshitom bad buh ha khmat ka iingshari. Lada ym lah ban buh shai kdar ia ki bynta baroh kiba kynthup ha ka kam sniew, kan shu longlehohei baroh khot lada wallam ia uba/kaba la shah kynnoh sha ka iingbishar. Shisien ba ka 'chargesheet' ka poi sha ka tki ki nongtian bishar bad ka iingbishar ka dei ban khmih iit bniah ia ka da lade hi ban peit lada ki jingshisha bad jingjia kiba lah iathuh ki lah da shisha ban pynlong ia ka kam sniew.

67 Ki pulit ki lah ne em ban pynkut ia ka jingujor jong nga bad bannym leh ei ei shuh?

Hood. Lada hadien ba ki la tohkit hi da lade ki pulit kirai ba ym don sabut kiba thikna ban kyrshan ia ka jing suba bala leh ia ka kam sniew lane ba ym biang ki sakhi satar ban kyrshan ia ka jingkynoh lane ban pynthikna ba la leh ia ka kam sniew hynrei ym lah ban tip ia ki briew kiba la leh ia ki kam sniew – dei hangta te ki lah ban pynkut bad khyllia noh ia ka jingujor. Hynrei ki pulit ki dei ruh ban pyntip ia phi ia kaei kaba ki la rai ban leh. Ha kata ka por, phi, phi don ka lad ban pyrshah ia ka jingpynkut ban khyllia noh ia ka jingujor jong phi ha khmat ka iingshari iing-kashari.

KA JINGIOHPATENG

68 Hato kin pyntip ne em ia nga ia ka jingiaid shaphrang ka jingujor jingmudui jong nga?

Ha ka Aiñ, kam don kano kano ka jingbthah kaba dawa ia ki ophisar pulit ban da pyntip sha phi shaphang ka jingiaid shaphang jong ka jingujor lane mukotduma. Hynrei ka long pat kaba kham bha shibun ban iathuh ia u nongmudui kumno ba ka jingtohkit halor ka jingujor ka nangiad shaphrang lada kane kam pynthut ia ka jingtohkit ban lap ia ka jingshisha.

69 Kaei kaba nga lah ban leh lada ki pulit kim tohkit ia ka jingjia lane ki leh suki lane ki kyntait ban peit thuh ia kie kie kiba pruid dak bad i donkam ha ka jingwad bniah?

Ka don ka mat tynrai kaba donkam bha ha ka Aiñ ha kaba ym don mano mano ruh kiba lah ban mushlia bad ka jingtohkit ki pulit. Halor kane ka nongrim, lada ki pulit ki kyntait ban iaid shaphrang lane ki trei suki shaba palat lane kim salia ei ei ia ki jingpruid dak kiba i donkam ban wad bad tohkit, phi lah da shisha ban mudui sha ki pulit ba kham rangbah lane sha u/ka nongbisher uba/kaba hajan tam uba/kaba lah ban hukum ia u/ka pulit ophisar ban wad bad tohkit bad u/ka lah ruh ban khot bad phah buh da ka jingthoh kaba thikna ia ka jingtohkit baroh. Sa shisien pat, ka long kaba donkam ia phi ba phin da pynthikna ba baroh kaei kaei kaba la leh lah da buh ha ka jingthoh bad buh bha ia ka rusit kaba la buh jingkymaw.

70 Nga lah ne em ban khot ia u/ka ophisar pulit ha kano kano ka por ba nga donkam?

Hood bad em. Ki pulit ki hap ban trei palat ia u pud trei kam bad ki don tang khyndiat, te kumta ki paibah kim lah ban khot man ka por tang ia ki na ka bynta ki jingujor kiba rit bad bym ler kam bad ka jingioh jingtip ka bym ler kam bad ka jingioh jingtip ka bym don nongrim. La kumta ruh, phi lah don ha ka jingeh, lada ka kam sniew ka dang shu jia lane dang jia long; lada ka i kumba yn sa don ka jingiakhii paibah, lane lada don ki briew kiba iashoh iadat bad ka i kumba kan sa don ka jingkulmar, lane lada phi ioh jingtip kaba khia kaba don jingma ban pyntip sha ki. Hynrei phim lah ban khot ia ki pulit ia kie kie ki bym don bynta bad ka kam jong ki. Hateng hateng ki briew ki ju pynlong kam kai bad khot ia ki pulit wat lada khlem don kano kano ka jingjia. Phi lah ban shah pynshitom ia kum kata ka kam thok.

71 Hato u/ka ophisar pulit u/ka lah ban wan sha iing jong nga khlem da khot ia u/ka bad hato u/ka lah ban talasi ia ka iing jong nga bad rah noh ia ki tiar ki tar na iing jong nga?

Tang ha ki katto katne ki khep kiba ym lah ban kiar. Lada ki pulit ki wan sha iing jong phi ban kylli jingkylli lane ban tohkit ei ei ki lah ban rung hapoh iing lada ki pulit ki don ka sakhi kaba biang ba ki ngeit ba phi buhrieh ia uba/kaba la tharai sniew lane ia u/ka nongleh kam sniew, lane lada phi buh ha iing jong phi ia ki mar siat ia kiba la mana pyrshah ha iing jong phi, ki lah ban ha iing jong phi ryngkat ka jingaibor na u/ka nongbisher.

Hynrei lada uta ia uba la tharai sniew, u nongleh kam sniew lane kano kano ka tiar donkam ban ioh noh marnor khlem pyntud bad ka don ka jingtieng ba ioh kan shu ia noh kumto khlem. Hynrei kem te ki lah ban rung ha iing jong phi khlem ka jingaibor u/ka nongbisher.

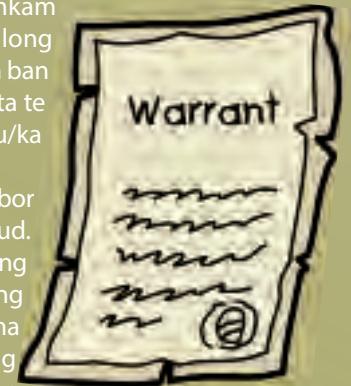

Dang ia wad ia ka rukom treikam

72 Phi mut ban ong ba ki pulit ki lah ban rung ha iing jong nga bad ki lah ban rah noh ia kaei kaei na iing jong nga?

Em. Lait noh tang haba ka don ka jingdonkam kaba kyrkieh eh – kum ka nuksa, ka don kaba lah ban long shisha ba ia uba la tharai sniew un lait phet noh lane ka lah ban long ba ia ka sabut lah ban punduh pyndam noh – hangta te ki pulit ki lah ban rung ha iing jong phi khlem ka jingaibor u/ka nongbisher.

Ryngkat ka jingaibor u/ka nongbisher lane khlem ka jingaibor u/ka nongbisher, ka don ka rukom trei kam kaba dei ban bud. Ki pulit ki dei ban don la kumno kumno ar ngut ki trai shnong ki bym don kano kano ka jingiateh badno badno ban long ki sakhi ryngkat bad ki. la ka jingwad talasi dei ban leh ha kaba u/ka trai iing u/ka ia don lang ryngkat. la u/ka trai iing ym lah ban beh noh. Ki pulit ki dei ban da buh jingthoh ter ter ia ki tiar kiba ki shim. Ki nongsakhi, ki pulit bad ki trai ki dei ban soi kyrteng, da pynshisha bad pynthikna ia kaei ba ki shim. Shi kopie dei ban buh bad u/ka trai iing. Lada ki don ki kynthei ki bym bit ban ia kynduh ia ki rangbah briew (purdah women) ha ka iing, ka donkam ban don ka pulit ophisar kynthei ryngkat bad ka kynhun kaba talasi bad ki dei ban pyndep ia ka jingtalasi da kab leh burom.

73 Kaei ka jingaibor ban talasi (Search Warrant)?

Ki iingshong jong ki briew bad ki iing trei – jaka trei ki dei ki jaka ba kyrpang bad ym lah satia ban ai lad ban talasi bad ban rung dano dano ruh khlem ka daw kaba biang. Kumta kat kum ka Aiñ ka donkam namarkata iano iano ki ba kwah ban rung ban da batai shai balei ba ki donkam ban pynwit ia ki briew kiba don kata ka hok kaba kyrpang. Ki pulit namar kata ki hap ban leit ha khmat u/ka nongbisher bad ban batai ia ki daw ba ki suba bad ngeit ba don ki tiar ki tar, ki kot ki sla lane ki briew ia kiba la buhrieh ha ki iing lane kiar iing kiba lah ban iarap ia ki ban batai pynkut ia ka kam sniew ba la leh. Lada u/ka nongbisher u sngewdei ba ki pulit ophisar ki leit ym ban "ia khwai jingtip", u lah ban ai ai

ika jingbit. Kata ka jingai jingbit ka don la u pud bad ka da ai ka kyrteng bad ka kyrdan jong uta u pulit ophisar ia uba la ai kalad ba un rung ha kata ka jaka bad ia kata ka kot la ai ryngkat bad ka jingsoi bad ka muhor bad ka shap jong ka iing bishar.

74

Lada nga dang iaid ha surok bah, hato u/ka ophisar pulit u/ka lah ban bat ia nga bad kylli ia nga ia kiei kiei kiba u/ka kwah?

Em. Haba shu shim kylum, ki pulit ki kim dei satia ban mushlia bad pynwit ia ki bries kiba dang iaid ha la ka lynti. Hynrei lada ki shu pyrkhat ba don mano mano ba shu ieng ha kano kano ka jaka khamtam ynda la dum, u/ka don ka hok ban bat bad ban kylli ia ka kyrteng jong phi bad phi dang leh aiu. Lada don kano kano kaba i suba sniew lane bym lah i shañiah haba shu khmih thuh hangta te phi lah ban shah kem. Ki pulit ki pyndonkam ia kane ka bor kham bunsien kumta ba kin lah ban kem ia ki bries kiba ki tharai sniew bad ia kito kiba ju mlien ban pynkheiñ ia ka aiñ ka hukum. Ka jingpyndonkam bakla ia kane ka bor la ju ia tai bad iamir jingmut da ki komiti kiba thmu ban pynbha bad la ju pynrem ia kane.

75

Hato ki pulit ki lah ban khang ia nga lada nga ia iaid proseshon (paidbah) lane ia don ha ka jingialang paidbah?

Ym don mano mano ba lah ban khang ia phi lada phi iashim bynta ha kaba ia iaid paidbah ha ka jingjajai. Hynrei katkum ka rukom, ka jingiaid paidbah ka dei ban da ioh shuwa ia ka jingbit na ki pulit. Lada ki don ka jingsngewthuh ba kata ka jingiaid paidbah ka lah lehse ban wallam ia ka jingbymryntih lane pynmysaw te kumta ki lah bannym ai jingbit ban pynlong ia ka naduh kaba sdang. Lada kata ka jingiaid paidbah hadien ka kylla long kaba kynrum kynram, ki pulit ki lah ban pynsangeh shi syndom ia ka, kin bthah ia ki bries ban leit noh bad ki lah ban pynshitom lada kim ia pra noh. Ha kawai ka liang, ki pulit ki don ka kamram ban pynthikna ba kiei kiei ki don ha ka jingsuk jingiaidbeit. Ha kawai pat ka liang, ki don ka kamram ban pynsuk ia ki nongshong shnong haba ki pyndonkam ia la ka hok ban pynlong ia ki jingialang paidbah.

76

Hato ki pulit ki lah ne em ban pyndonkam da ka bor ban pynpra ia ka jingialang paidbah ha ki surok bah lane ia ka jingiaid paidbah?

Hood. Watla katta ruh, kat kaba ki pulit ki leh ka dei ban da long kaba shongñia. Ki don hangno hangno ym ban pynshitom beiñ ia ki paidbah. Ki don khnang ba kin lah ban pynthikna ba ki paidbah kin lait na ki jingma jingmysaw, kin ioh ka jingiada bad ba ia ka Aiñ bad ia ka hukum yn ym palat. Kumta ka kyndon ka long ba ki pulit ki lah ban pyndonkam da ka bor ynda haba ki la kut lad bad ym don lad shuh da kumwei pat ban tem ia u paidbah. Lada dei ban pyndonkam kumta, ka dei ban long kaba kat ban biang, ka ban iadei dor kat

kumba ka shah ka kam bad ban sangeh kloj katba lah. Ha ka jingshisha, tang u/ka nongbisher (magistrate) uba/kaba dei khmih ia ka jingpyniaid ia ka kam ha ka Station Pulit lane haba ym don u/ka sahep rangbah; u/ka ophisar pulit u/ka bym dei hapoh ka kyrdan Sub-Inspector, u/ka lah ban ai ia ka hukum ban pyndonkam da ka bor ha kine ki jaid jingjia.

77

Hato ki pulit ki lah ban siat kat kaba ki mon?

Em. Ka bor ban pyniap da thmu bad lah ban pyndonkam ha ki khep kiba ñiar eh, ynda haba kiwei pat ki lad teh lakam ba la pyrshang bad kim trei kam bad long lehnohei. Shuh shuh, tang u/ka nongbisher lane u/ka ophisar ba dei ban khmih u/ka lah ban mynjur ban leh ia kaba kum kata ka kam.

78

Nangta kaei kaba ki pulit ki lah ban leh lada u paidbah u long u bym lah ban teh lakam bad ki kawang maw lane pynjot pynjulor ia ka jingdon jingem?

Ki pulit ki don ka kamram ban iada ia ki mynsiem bries bad ia ki jingdon jingem, hynrei pat ka don jingbud ter ter kaei kaba ki dei ban leh haba ki trei ia ka kam. Nyngkong nyngshab, ki dei ban da ai bun ki jingmaham ia ki paidbah ban ia pra bad ba dei ban da ai lad ia ki bries ban kohnguh. Nangta lah ban pyndonkam da ka 'teargas' ka dawai pynsat pynmih ummat ia ki khmat lane lah ban shu syamat naphang hadien ba la maham sa shisien pat. La ki dieng syamat ym lah ban thew ha ka khlieh bad ha ki tyrpeng, hynrei dei ban thew sharum ka syngkai. Lada ki pulit ki hap ban shim ka lad da kaba shu siat, ka dei ban da don ka jingmaham jingmana ba dei tang da kaba shu siat ban long kam. Ha kane ruh, kat kum ka kyndon dei ban pyndonkam da ka bor kaba duna eh. Te kumta haba thew bad siat dei ban thew shapoh bad ha ka jaka kaba I don jingma hapdeng u paidbah da kaba buh jingmut ban ym don ba iap hynrei tang ban shu pynpra ia u paidbah. Mar syn iohi ba u paidbah u sdang ban ia pra dei ban sangeh ia ka jingiasiat shisyndon. La kito kiba la mynsaw dei ban ai jingiarap mar mar sha ki hospital. Ha kajuh ka juh ka por ruh man la uwei/kawai pa uwei/kawai u/ka ophisar pulit ki dei ban da buh jingthoh kaba tikna, ban ai ia ka kaiphod ia kaei kaba u/ka la leh ha kata ka jingjia.

79

Hato ki pulit ki lah ban bat ia nga ha ka jaka bym tip ki bries lane ki lah ban ym iathuh iano iano ruh ba ki la ioh kem ia nga?

Em. La ju tip ba bunsien bunsien ki pulit ki ju leh ia kane hynrei ka long pyrshah ia ka Aiñ. Mar shu shim ki pulit ia phi bad buh hapoh ka jingpeit jong ki, ka bha ka miat jong phi bad ka jingiada ia ki hok jong phi ka dei ka kamram jong ki bad ka jingbah khlieh jong ki. Lada jia ba phi hap ha kano kano ka jingpynmysaw lane ia ki hok jong phi ym shym la bat hynrei la pynkheiñ ha kano ma kano ka rukom, ka jingbahkhlieh ka dei ka jong ki pulit. Kane ka long ka mat kaba donkam kat kum ka Aiñ bad dei ban buh jingkynmaw.

Kaba bud ia kane, ka jingshisha ba ki pulit ki shah teh ha ka kam ban da buh jingkynmaw ia kito baroh kiba wan sha ka jaka trei jong ki ha ka kot buh jingkynmaw jong ka jaka trei jong ki, kaban pyni ha kano ka por la wallam ia phi ban kylli jingkylli bad mynno ba la kem ia phi. Kane ka dei ban don ha ka kot buh jingkynmaw (case diary) jong uta/kata pulit uba/kaba dang leh ia ka jingtohkit. Ka kamra pulit kaba pyniaid ia ka kam ruh ka dei ban da pyni shai ia ka jingbuh ter ter ia ki kyrting jong kito baroh kiba shah kem hapdeng ki 12 kynta.

Khatduh eh, ka jingshisha ka long ba phi don hok ban ioh u/ka nongiasaid Aiñ na ka bynta jong phi katba phi dang shah tohkit kaba mut, ba la kumno kumno ruh, ia ka jaka kaba la set ia phi dei ban tip bad ba ki paralok lane ki bahaiing jong phi ki lah ban ia kynduh ia phi.

80 Hato u/ka ophisar pulit u/ka lah ban set bad bat sah ia nga ha iing trei ki pulit lane nga lah mo ban mih noh lada nga kwah?

Lymda ia phi la kem kat kum ka rukom na ki daw kiba biang, ym lah satia ban bat set ia phi pyrshah ia ka mon jong phi. Lada ki pulit ki phah hajir ia phi khnang ba kin tohkit ka dei ka kamram jong phi ban ia trei lang bad ki bad ban iarap ia ki katba ki dang iai tohkit. Hynrei kaba kylli jingkylli dei ban pyndep kloi katba lah bad kaba ia biang bad kam lah ban shu pynap sah ia phi ha station pulit. Ha kum kita ki khep phi lah ban mih noh lada phi kwah.

81 Shu buh u/ka ophisar pulit um/kam shah ia nga ban leit noh, ngan leh kumno?

Lynda dei ba phi da ngat hapoh ka jingshah kem da ka rukom kaba thikna, kaba buh bad bat ia phi hapoh phatok pyrshah ia ka mon jong phi wat tang shi khyllipmat ruh ka dei ka jingpynkheiñ aiñ kaba khia. La khot iaka ba ka dei ka jingshahset kaba pyrshah ia ka aiñ, bad ma phi lane ki bahaiing jong phi lane ki paralok jong phi ki lah ban mudui pyrshah ia u/ka ophisar sha u/ka ba kham halor lane wat haduh u/ka nongbishar. Kaba kham kongsan, phi lah ban leit ai ka jingmudui sha ka iingshari mardor lane shaduh ka iingshari kaba ha khlieh duh kloi katba lah bad lyngba u nongiasaid Aiñ jong phi, ki bahaiing jong phi lane ki paralok jong phi, bad ai da ka jingai jingthoh ia u/ka non-gap byndi ban sei ia phi (u/ka koidi) bad ban iathuh ia ka daw balei ba la set ia phi (habeas corpus) khnang ba phi lah ban ioh lait noh shi syndon.

82 Ka mut aiu habeas corpus?

Kane ka dei ka rukom ka ba la don la slem bha kaba lah ban ai jingiarap ia ki biew kiba la shah rah shah kem da ki nonbud nongtrei jong ki nongsynshar kiba donbor. Shisien kren ka mut "wallam ia ka met". Kane ka long ka jingai jingiarap kaba trei kam pyrshah ia ka jingshah set kaba bakla. Ki iingshari – ka iingshari ba heh lane ka iingshari ba ha khlieh duh eh, ka peit bad leh ia kaba donkam kloi katba lah. Shisien ba ka iingshari ka ioh ia ka aplikeshon kaba kdew ba u/ka nongshah kem (koidi) ki shu jah rongai noh kaa pyni ba u/ka nongshah kem la iohi khatduh eh hapoh ka jingteh jingkhum ki pulit, ka iingshari kan bthah ia ki pulit ban wallam ia uta/kata u/ka koidi ha ka iingshari mardor, bad kan pyllait noh ia u/ka lada kata ka jingset patok ym lah satia ban ai da ki daw ki sakhi kiba biang. Lada jia ba ka jingshah set ka long pyrshah ia ka Aiñ, te hangta ka iingshari ka lah wat ban ai ia ka bai mynraiñ khmat sha uta/kata uba/kba la shah kem.

83 Hato ka don da kawei pat ka lad ban lap ban shem shaphang u/ka biew uba/kaba la shah kem khlem ka sabut kaba biang bad ngam tip hangno ba la buh ia u/ka?

Hood. Phi lah ban ai ka jingdawa da ka ("Right to Information") kata ka hok ban iohi ia ka jingshisha ha ka iing trei ki pulit kaba kwah ia ka jingtip hangno ba u/ka biew u/ka don. Namar ba ia ka jingioh jingtip ka ia dei bad ka jingim bad ka jinglaitluid jong u/ka biew, ki pulit ki dei ban ai ia ka jingtip sha phi hapoh ki 48 kynta.

84 Hato u/ka ophisar pulit u/ka lah ban kem ia nga khlem da ai da ka daw kaba biang?

Em. Ki pulit ki lah ban kem tang haba ki la don ki sabut kiba biang ban kem. Shu buh, lada ia ioh kem ia u/ka biew hamar ka por ba u/ka dang leh ia ka kam ka bym dei. Ka dei ban da don ka daw kaba biang khnang ban lah ban kem ia u/ka biew. Tang namar ba la ai kyrting iano re iano ha ka ejahar dano-re-dano ym lah satia ban shu kem halor kata ka nongrim. Ka donkam ban da don kano kano ka sabut kaba biang khnang ba yn lah ban kem ia phi.

Kaba ar, lada ia u/ka biew la suba ba u/ka la leh ia kano kano ka kam kaba sniew ha kaba ka jingshah pynshitom kan long haduh 7 snem, ha kum kita ki khep, u/ka ophisar pulit ym lah satia ban kem iano iano lymda u/ka sngewhun sngewdei ba ia u/ka biew donkam ban kem khnang ban khanglad ia u/ka ban nang iai leh shuh shuh ki kam sniew lane ban khang lad ia u/ka ban mushlia ia ki sakhi sabut-satar. Lada u/ka ophisar u/ka rai ban kem lane ban ym kem ia u/ka biew u/ka dei ban da ai da ka daw kiba biang ia kaei kaei ba u leh.

85 Lada ki pulit ki tharai ba nga la leh ia ka kam sniew ki lah mo ban kem ia ki bahaiing hasem jong nga ruh?

Em, da lei lei ruh em. Ym don ka kam bym man tang namar ba ia dei bahaiing. Ia ka jingbymman lane ka jinglui lui dei ba bishar da ki kam ba la leh shimet shimet bad ym dei tang namar ba ki iajan ia dei bahaiing lane dei kur dei kha ia uno uno uwei pat uba la shah tharai sniew. Ym lah ban shim noh ia ka jinglong laitluid lait noh sa tang haba da don ka daw kaba don hapoh ka Aiñ.

Ki pulit kim lah ban pynsheptieng lane byrngem ia kiba haiing hasem lane ia ki paralok parajor lane ialam ia ki sha patok khnang ba kin lah ban ia khein dor. Kane ka rukom kaba ki bat ia ki biew ha station pulit khlem ka Aiñ ka long ka kam kaba sniew kaba khia kaba ia ryngkat dor bad ka rah bor.

Kam pher haduh katno ka kam ka long kaba shitom ia ki pulit kiba pyrshang ban wad ia ka jingshisha ban pynkut ia ka kam, kim lah pat ban bud ia ki kam kiba long pyrshah ia ka Aiñ khnang ba ki lah ban pynbor ia kiba ki tharai sniew ban aiti ialade lane ban phla. Lah ban kem tang ia kito ki biew ia kiba ka la don ka sabut ka nongrim kaba thikna ban pyntharai ba ki la leh ia ka kam sniew.

86 Hato ki don ki kyndon kiba kyrpang khnang ba lah ban kem bad kumno ban leh ia ki kynthei biew kiba la shah kem?

Khlem ka jingartatiend da shisha! Ym lah ban kem ia ka kynthei biew mar ia sdang kem dum bad ha shuwa ban mih ka sngi, lymda don ki daw kiba kham kyrpang ban leh kumno. Wat la katta ruh, dei ban da ioh ia ki jingbit kaba kyrpang ha ki jingthok na u/ka nongbishar hadien ba uta/kata u/ka nongbishar u/ka sngewhun sngewdei ba ki da don ki daw kiba biang ban shah ia kane. Ka ophisar pulit (kynthei) ka dei ban don lang ryngkat bad ki pulit kiba kem ia ka nongleh kam sniew. Ia kata ka nongleh kam sniew dei ban set ha ka along kaba kyrpang hapoh Station Pulit bad kino kino ki jingek-samin, lane ba wad bad twad ia ka met jong ka, dei ban leh da ka pulit kynthei lane ka doctor. Ka long na ka bynta ka jingbit jingbiang jong ki ophisar pulit hi, ki ban pynthikna janai ba baroh ki rukom trei kam ha kiba iadei bad ki kynthei la bud bniah bha bad ia ki jingbuh jingkynmaw ha ki jingthoh lah da buh bniah ryntih biang pa biang. Kum ka nuksa, ka Aiñ ka kubur ba lada ka koidi ka mudui ba ka shah leh-be-i-jot, lah ban pdiang ia kata, lait noh satang lada u ophisar pulit u lah ban pynshisha ba kata kam shym jia satia.

87 Kumno shaphang ki khynnah? Don kano kano ka rukom leh ba kyrpang ha kaba iadei bad ki?

Katkum ka Aiñ ba ju long kyllum hi, ia ki khynnah ba hapoh hynhew snem ka rta, ym lah ban kem ne pharep nongkamsniew ia ki. Namarkata, ban set along ia ki ka Aiñ kam shah satia. La kumta ruh, ka dei ban don ka rukom ban kylli jingkylli, ban bat, ban set ban pyllait bad bah ai jamin ia ki khynnah kiba hapoh khatphra snem ka rta, baroh kine ki ka hap hapoh ka Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2002; kaba iadei bad ka jingpeit bad jingiada ia ki khynnah.

Kawai pa kawai ka tnat thanad ka dei ban don ka kynhun pulit bad ki ophisar ba kyrpang ba iadei bad ki khynnah ba iaid runar (juvenile police unit), bad ki dei ban long kiba la ioh jingshah pyntbit kyrpang halor kata. Ki shim jingkitkhlieh na ka bynta ka jingbha jong ki khynnah ba ym dei satia ban set along ia ki. Pynban, dei ban aiti noh sha ki kmie ki kpa, ne kim don, ki khynnah ki lah ban hap ha ki paralok basniew, te kumta dei ban phah sha ki jaka peit jong ka shnong ka thaw haduh ban da ioh ban wanrah ia ki sha ka iingbishar ne jingbishar kaba katcum ka rta jong ki. Ka nongrim ba kongsan kaba iadei ia ka rukom ban leh ia ki khynnah ba leh beaini ka dei ban long da kaba bud ia ki rukom ban pyrkhat na ka bynta ki khynnah hi, kata ka long "na ka bynta ka jingbha jong u ne ka khynnah bad ban pynbeit pynbha biang ia ka iaid ka ieng jong ki".

88

Lada ki pulit ki kem ia nga, ki lah ne em ban set sah ia nga katba ki mon?

Da lei lei ruh em, kaba slem eh ka por ban set along ha thanat ka dei kumba arphew saw kynta. Kata ka dei kaba slem tam, ki pulit ki dei ban ialam ia kita kiba ki la kem hakhmat ki majistor ryngkat bad ki kot ki sla badonkam, ban pynshisha ba ka jingkem ka dei tang hapoh ka arphew saw kynta bad ym dei ban palat ia kata.

89

Kumno pat ia ki biew ba la kem ha ka janmiet sngi thohdieng lah ban set sah ia ki haduh ka sngi nyngkong babud?

Ka ju don ka jingaidaw ba beaiñ ba ki pulit ki ju ong ba ym don majistor haba kut ka taiw. Ha ka jingshisha, ki donbeit ki majistor ha ka kam miet la bad sngi. Ia u biew ba la kem bad ka kut ka arphew saw kynta hadien ka por treikam ha iingbisher dei ban wanrah hakhmat u majistor ha iing jong u. U majistor ruh um lah ban kyntait ban peit bad iapynbeit ne iakren bad uta uba shah suba ne shah kem.

90

Kumno yn tip ia nga, shaei nga don?

Ka Aiñ ka don bun ki lad iada ioh phi jah ne bakla ha ki kam kiba iadei ha kane ka rukom shah kem. Tang shu kem ia phi, ki pulit ki dei ban pyndep bun kiei kiei. Ki dei ban pynbiang ia ka jingbu hingkynmaw ia ka jingkem ('memo of arrest') ha kaba iadei bad kata ka jingkem, bad ban phah sha u majistor jong kata ka jaka. Ki dei ban ai lad da pynthikna ba phi tip ba phi lah ban ioh u/ka muktiar – uba/kaba dei u/ka jong phi ne uba/kaba dei na ka liang ka Aiñ. Ki dei ban pyntip ia ki bahaiing ne paralok ba phi la bthah ban pyntip shano phi don. La kine baroh la leh ban buh bniah da ka aiñ khnang ba ki pulit kinnym ioh lad ban pyndonkam bakla ia la ka bor. Lada ki pulit kimbudiakine ki yndon, ki ruh ki hap ban ai jingkheiñ ha iingbisher.

Shuh shuh nalar nangta, ki pulit ki dei ban da pynpaw shai kdar ba ka kyrwoh ne ka jaka jingpyntip paibah lane ka notice board kaba don habar jong ka control room jong ki pulit ha ka distrik, ia ka kyrting bad ki jaka sah jong ki biew baroh kiba lah shah kem bad ruh ia ka kyrting bad ka kyrdan ba ki don kita ki ophisar kiba lah kem ia kita ki biew. Ka control room jong ki pulit ha ki Headquarter jong ki pulit ha man la ki jylla ki dei ban buh ka bui (database) ia ki biew kiba lah shah kem bad ia ki kam kiba ki lah leh palat leh bakla ia kaba ki lah shah mudui, khnang ban tip paidbah.

91

Don jingmyntoi aiu ia nga na ka 'memo of arrest' kata ka jingbu hingkynmaw ia ka jingkem?

Ka dei ka jingthoh ba buh khnang ban iada ia ka jingkem ne set along beaiñ. Hangta dei ban thoh ia ka kyrting, ka por, ka tarik bad ka jaka ba kem ryngkat ki daw ba la kem bad ki kam be aiñ ba la pharep. Dei ban soi hangta da u/ka pulit, arngut ki sakhi bad maphi ruh khnang ban pynthikna ba kata ka jingbu hingthoh ka dei ban long kaba shisha. Dei ban ai ia kata ha u/ka majistor bad ynda u/ka iakynduh iaphi ha ka sien kaba nyngkong, un/kan peit bniah arsien ba kata kaba la ong ka long ka ba dei ne em. Ki pulit ruh ki hap ban pynbiang ka jingbu hingkynmaw ia ka jingkhmih it bniah kata 'Ka Inspection Memo'.

92

Kaei ka 'Inspection Memo', ka jingbu hingkynmaw ia ki jingkhmih it bniah?

Ka dei ka jingbu hingthoh ban batai lyngkot ia ka jinglong jingman ka met ka phad jong phi ha ka por ba la kem ia phi. La khmih lynti ba dei ban don ka jingbatai ia ka dur ka dar, jinglong jingman ka met bad lada don kino kino jingmong jingmynsaw kiba jur ruh lane kiba rit ba ria. Sa shisien pat ia kane ruh dei ban soi hi da lade ryngkat bad u/ka ophisar pulit uba/kaba kem bad shi kopijong kata dei ban ai ha phi. Hynrei ka jingiapher jong kane ka Inseption Memo na ka Memo of Arrest, ka long ba phi dei ban da kyrapad ba kin leh ia kata. Lada phim da kyrapad ban ioh ia ka, kinnym hap ban leh ia kane. La kane la donkam khnang ban pynthikna ba ym don kano kano ka jingshahshoh ne jingpynshitom hapoh jaka set.

Tangba kam da shai than mano ba dei ban eksamin ia phi. Lada u/ka ophisar ba kem u/ka peit bad eksamin hi da lade ia phi, lehse ban don tang khyndiat eh ka jingiada ba kane ka jingthoh ka lah ban ai. Te hynrei namar donkam ruh ia ka sanad na u/ka doctor ryngkat bad ki kot ki sla ha ka por ban wanrah nyngkong hakhmat u/ka majistor, te uta/kata u/ka doctor u/ka dei ban eksamin bad ai jingthoh ia ka jinglong jingman ka met ka phad jong phi ha kota ka por.

93

Kumno keiñ nga lah ban tip shaphang kane baroh?

Katkum ka aiñ, ha ka por ba kem ki pulit ki dei ban iathuh ia phi shaphang ki hok ba phi dei ban ioh. Nalar katei ki jingbthah ba la kdew haneng, ia kiba la ju khot ruh 'D. K. Basu Guidelines' kiba long ki jingbthah ba ka iingbisher ba hakhlieh duh (Supreme Court) ka la pynwandum bad thaw ia ki, ia kita baroh ban thoh shai bad wah ha ki jingpyntip paibah ha ki notis bod ha baroh ki station pulit (police stations), ki jaka shek ki pulit (chowki) bad ki thanat.

94

Hato u/ka pulit ophisar u/ka donhok ban shoh ia nga ha along?

Em, um/kam lah ban shoh, ban thab, ban byngem ne pyndik ia phi ha along. Ka long pyrshah ia ka aiñbad mau/ka, u/ka lah ban shah pynshitom lada u/ka leh kumta.

95

Hato u/ka ophisar pulit u/ka ban pynbor ia nga ban phla?

Em, u/ka ophisar pulit u/ka don ka hok ban kylli jingkylli ia phi hyrei um/kam lah ban pynbor ia phi ba phin shu ong ia kaei kaei kaba phim tip ne ban shu phla ia ka kam sniew ba phi khlem leh. La kumta ruh, ka jingphla ba kaba iathuh ha u/ka ophisar pulit kam lah ban long kabalah ban pdiang ha iingbisher.

96

Hato ki pulit ki lah ban pyndep ia ka jingkem ia kino kino ki nongkamsniew ryngkat ki kyndon bad buh pud?

Nyngkong eh, kam dei ka kam jong ki pulit ban rai mano ba la leh ne khlem leh kam sniew. Ki pulit ki dei tang ban bat ne kem ia kiba la suba ne pharep. Hynrei kim lah ban leh iano iano kumba ki la thikna ba ki dei ki nongkamsniew ne ban pynshitom ia ki. Kata ka dei ka kamram ki kashari ne iingbisher. Ha kajuh ka por, ia kito kiba la shah kem, dei ban ai baroh ki lad iada bannym shah kynnoh bakla ne shah bangeiñ. Na kata ka daw don ki kyndon bad ki pud. Ha ka jingshisha kim dei satia kiba khanglad hynrei ki dei ki rukom jingpynbeit kiba thikna bad kiba beit khnang ba baroh kin ioh ka lad ban da peit khlem noh shiliang khmat ha iingbisher.

97

Hynrei hato ym la bun than ki hok bala ai ia ki ba shah kem ne shah kynnoh? Kumno pat shaphang kiba hap ha ka apot shahlehbeyiñ?

Bun ki biew ki ju pyrkhant ba ym don ba peit lem ia kita kiba hap ha ka apot ka jingshah lehbeiyiñ. Ha ka jingshisha, kine kiekiei ki jingleh ki dei na ka bynta kum kita. Dei na ka bynta kiba hap ha kane ka apot ba ka Sarkar (Government) ka thwet ia ki nongkamsniew. Dei na ka bynta jong ki ba ka Sarkar ka buh u nongiasaid ha iingshari. Dei namar jong ki ba ka aiñ ka pynshitom ia ki nongkamsniew. Hynrei kiba shu shah pharep ki ieng marwei. Ka lah ban long ba kim dei ki nongkamsniew. Kumta ba ka pyrla jong ka bor ka Sarkar kannym lah shiliang pyrshah ia uwei uba hap iada ialade, ka aiñ ka thaw ki lad iada ban iarap ei ia kito ki bym kot bor ban leh kumta.

98

Nga lah ne em ban ioh jamin na ki pulit?

Kata ka shong, lada la kem ia phi na ka bynta ka kam be aiñ ba lah ban bah jamin, te lah ban ai da ka jingbah jamin da ki pulit. Lada la kem na ka bynta ki kam be aiñ bym lah ban bah jamin, te hynrei ki don tang katto katne ki kam be aiñ ia kiba u ophisar uba dei khmih ia ka iing trei kam ki pulit u lah ban pyllait ia phi bad ai ia ka jingbah jamin.

99

Hato ka donkam ne em ban tip kaei ka kam beaiñ "ba lah ban bah jamin" bad "ka bym lah ban bah jamin"?

Hood, kito ki kam beaiñ ba lah ban bah jamin ki long ki kam bym shym la ñiew sniew eh bad ka jingioh jamin ka long ka hok. Ha kum kita ki khep, phi lah ban ioh jamin na ki pulit mardor. Ki kam be aiñ bym lah ban bah jamin ki dei ki kam kiba lah kham sniew ha kaba ka jingbah jamin ka dei ka lah ka kabu. Kiba kham bun na kine ki kam be aiñ dei tang ka iingbisher iingshari kiba lah ban ai ia ka jingbah jamin lait noh tang katto katne ha kaba ki pulit ki lah ban ai ia ka jingbah jamin.

100

Hato ka dei ka bym lah ban long ba ngan ioh ia ka jingbah jamin lada nga lah shah pharep halor ki kam be aiñ bakhia bym lah bah jamin shuh?

Em ym dei kumta. Phi lah hi ban ioh ia ka jingbah jamin wat lada phi shah kem na ka bynta ki kam be aiñ kiba sniew ba kham khia. Phi hap ban thoh ia ka jingkyrapad ban ioh ia ka jingbah jamin sha ka iingshari. Ka iingshari dei kan peit bniah ia ka jingkhia ka jingshahkem ioh kumno kumno phi phet krad noh lada pyllait hadien ba la ai ia ka jingbah jamin, lane ioh phi byrgem byrsit ia ki sakhi satar lane pynsniewdur ia ki dak jingpynshisha. Lada ka iingshari ka sngewthuh sngewskhem ba phin nym leh ia kine kiba la kdew haneng, te hangta ka lah ban pyllait ia phi da kaba ai ia ka jingbah jamin.

101

Kata ka mut, mynta nga lah laitluid?

Em, phi dang hap ban iaid lyngba ia ka jingshah bishar, ha kano ka por ba ka iingbisher kan rai la phi dei u/ka ba la leh ia ka kam sniew ne phi long iba lui lui.

KI PROKRAM KA CHRI

Director General of Police (DGP)

Inspector General of Police (IGP)

Deputy Inspector General (DIG)

Sr. Superintendent of Police (SSP)

Superintendent of Police (SP)

Additional Supdt of Police (Addl SP)

Deputy Supdt. of Police (DSP)

Assistant Supdt. of Police (ASP)

Inspector of Police

Sub-Inspector of Police (SI)

Assistant Sub-Inspector of Police (ASI)

Sergeant-Major
(Havildar Major)

Sergeant
(Havildar)

Corporal
(Naik)

Lance Corporal
(Lance Naik)

Ia ki kam jong ka CHRI la pynshong nongrim ha ka jingneit ba khnang ba ki biew kin ioh ia ki hok long biew man biew, ka jingsynshar paidbah kaba shisha bad ka roi ka par, dei ban don ki bor trei kam kiba khmih ia ki jingai jingkheiñ bad ia ka jingshimbynta ha ka Common Wealth bad ki ri kiba long ki dkhot jong ka. Kat kum kine, nalar ki prokram kiba iar kiba iasaid ia ki hok long biew man biew, ka CHRI ka iasaid ruh ia ka jingioh jintip bad ka jingioh jingbishar. Ka leh ia kane lyngba ka jingwad bñiah, kaba shon ia ki jingthoh, ki workshop, kaba pynphriang ia ki jingtip bad ka jingiasaid.

Ka jingiasaid halor ka hok long biew man biew

Ka CHRI ka ai jingtip tista ia kine man ka por sha ki tnat trei kam ka Commonwealth bad ki sorkar ba long ki dkhot jong ka. Na kawei ka por sha kawei ka por, ka CHRI ka pynlong ia ki jinwad jingshisha bad naduh u snem 1995, ka la phah wad jingshisha sha Nigeria, Zambia, ki dewlynnong Fiji bad Sierra Leone. Ka CHRI ka pyniaid lang ia ka Commonwealth Human Rights Network, kaba wallam lang ia ki kynhun ba pher ba pher ban tei kyllum lang ia ka bor jong ki ban iasaid na ka bynta ki hok long biew man biew. Ka tnat ai khubor jong ka CHRI ka pynskhem ruh ba ki jingeh ba iadei bad ki hok long biew man biew kin rung ha ki jingmut jingpyrkhat u paidbah.

Ki lad ioh jingtip

Ka CHRI ka pynlong ia ka imlang sahlang bad ki bor sorkar ba kin leh eiei noh, ka long ka pdeng jong ki riew stad kiba kyrshan ia ki aiñ ba khlainñ, bad ka iarap ia kito kia iatrei lang ba kin pyntreikam ia ki jingmlien ba bha. Ka CHRI ka iatrei lang bad ki kynhun na ki jaka shnong, bad ki nongtrei sorkar, ban tei ia ka jingbit trei kam sorkar bad ka imlang sahlang nad ka iasaid ruh bad ki nongsynshar hima. Ka CHRI ka trei shirhem ha ki ri ka South Asia bad ka la kyrshan ia ka jingialeh bajop ban ioh ia kawei ka aiñ ha ri jong ngi; ka ai jingkyrshan ban pynkhreh iaki aiñ bad ka ai jingmut ruh halor kane ha ri Africa; bad ha Pacific, ka trei bad ki seng ha ki thaiñ ka ri lem ruh bad ki seng baheh ka ri ban pynlong ia ban shim khia ha kaba ioh iaki lad ioh jingtip.

Ki Lad ioh Jingbishar

Ban pynbha ia ki rukom trei kam ki pulit: Ha bun ki ri, ki biew ki peit ia ki pulit kum ki atiar kiba wan rah jingma ym kum ki nongiada ia ki hok jong ki nongshong shnong. Kane ka wanrah ia ki jingpynkheiñ ia ki hok long biew man biew bad ka jingpynduh ia ka jingbishar ba hok. Ka CHRI ka pyntur shaphrang ia ki jingkylla ba bha ha ka rukom trei kam khnang ba ki pulit kin trei kum ki nongkitkhia ia ka aiñ ym kum ki atiar jong ki nongsynshar. Ha ri India ki prokram ka CHRI ki thew ban pynkhih ia ki paidbah ban kyrshan ia ka jingpyrshang ban pynbha ia ki rukom trei kam ki pulit. Ha ri East Africa bad Ghana, ka CHRI ka khmih thmu ia ka jingbah khlieh ki pulit bad ia ka jinglushia, jingpynthut ki nongsynshar.

Ki Jingpynbha ia ki rukom trei kam ha phatok: Ki kam ka CHRI ki peit thuh ia ka jingpynkhlañ ia ka jingtip halor ki rukom pyniaid bym ia tip lem bad ban pynmih shabar ia ka jingleh bymdei. Ka kham khmih bun eh halor ka jingpynpaw ia ki jingbymlah ban pyntrei kam ia ki aiñ, ka jingkhap ngiah ha phatok bad pynjlan ia ka jingbishar bad ia ki jingshahset phatok, bad ka ialeh ban pyn-duna ia kine. Kawei pat ba ka khmih thuh ka long ban pynkhiie im ia ki rukom pyniaid ia ki phatok. Ngj ngeit ba ka jingkhmih thuh halor kine baroh kan wanrah jingbha ha ki phatok bad ruh kan tied jam ha ka jingwanlam ia ka jingbishar ia ka hok ha baroh.

Ka Kot ki khynnah na ka bynta ban hikai ia ki baheh

USO House, 6, Special Institutional Area, New Delhi 110067, INDIA

Phone: +91-11-2686 2064 / 2686 3846 Fax: +91-11-2686 2042

www.southasia.fnst.org

www.stiftung-freiheit.org

Delegation of the European Union to India

5/5, Shantiniketan, New Delhi - 110 021

Phone: +91-11-66781919 Fax: +91-11-66781955

Website:http://www.eeas.europa.eu/delegations/india/index_en.htm

Ia kane ka kot lyngkdop lah pynmih da ka jingiarap tyngka na ka 'European Union'. Ka European Union ka dei ka seng kaba la pynlong da ka jingiasnoh kti lang ki 27 Member States (27 tylli ki ri ki ba don ha ka Europe) kiba lah mynjur ban iasnoh kti lang suki-pasuki ha ka liang ka jingtbit, ki lad ban pynmih jingmyntoi, bad ia ki nusip jong ki ruh hi. Da kaba iasnoh kti lang, 50 snem ha ka por pynheh ia ka seng, ki la tei ia ka Europe – ka ban long kaba skhem, kaba don ka jingsynshar u paidbah, ka jing-roi jing-par ba iaineh bad ha kajuh ka por kaban pynneh pynsah ia ka jingiar ka riti ka dustur; ka jingiaishah bad ka jinglaitluid shimet. Ka European Union ka lah aiti ban iasam lem ia ki jingkot jong ka, ki jingfiewkor bad kiwei ki ri bad ki briew kiba don sha palat u khappud ka Europe.

COMMONWEALTH HUMAN RIGHTS INITIATIVE

55A, Third Floor, Siddharth Chambers Kalu Sarai,

New Delhi 110 016, INDIA

Tel: +91-4318-0200, 4318-0201 Fax: +91-11-4618-0217

info@humanrightsinitiative.org; www.humanrightsinitiative.org

Ki bynta ha kane ka khubor ki long ka jingkitkhlieh jong ka CHRI bad ym don kaba lah pynmih kaba lah ban ñiew kum ba ki dei ki jingmut ba lah pynshong nongrim jong ka European Union.

Khasi Translation

NORTH EAST NETWORK

Beam's End Cottage, Springside Jingkieng, Nongthymmai

Shillong – 793014, India

Tel: +91 364 2521221, +91 89747 92393

Email: meghalaya@northeastnetwork.org